

2^ይ ክፋል ብትግርኛ (2^ሮ ቦና ጋብ ደሸክልየውድ)

“ሰኩና” ማለት እንታይ ማለት ኢዩ?

ብከመይከ ብከምኡ ተጻዊዑ?

ናይ ምድረ ሰኩና ሕዝብን ዓድታትን ቦታታትን ታሪክ ከመይ ኢዩ?

መእተዊ፡-

ቅድሚኒ ኩሉ ሽማግሌታት ቤ/ያን ደብረ ቅ. ጊዮርጊስ ፈርሐን ምስ ቆሞሶም ኣባ ገብረመድህን ፍሥሓ ዘቲዮም፣ ካብ 1962-2012 ዓ.ም.ፈ. ኣብቲ ዓድን ከባቢኡን ዝተገብረ ሓዋርያዊ ሥራሕን ካልእን ዘጠቓልል ናይ 50 ዓመት ወርቃዊ ኢዮቤል ቅምስኣት ክገብሩ ብምውሳኔም ኣመስግኖምን ኣተባብዖምን፣ ቀጺለ ከኣ ናብቲ ብሃዕባኡ ክጽሕፍ ዝተዋሀበኒ ኣርእስቲ “ሰኩና” ማለት እንታይ ማለት ኢዩ፣ ታሪክ ናይቲ ሕዝብን ዓድታትን ከመይ ኢዩ ናብ ዝብል ቅድሚኒ ምሕላፊይ፣ ፈለማ ብሓፈሻ ስም ናይ ሓደ ሕዝቢ፣ ቦታ፣ ሃገራት ብከመይ ከምዝወጸእ ክትንትን ክፍትን ኢዩ። ብድሕሪኡ ድማ ዓድታት ምድረ ቦጉስ ብሓፈሻ፣ ብፍላይ ከኣ ብሃዕባ ታሪክ “ሰኩና”ን ዓድታቲን ካብ ዓ ቦይቲ ካብ ዝሰማዕኩዎን፣ ዝተዓዘብኩዎን፣ ኣብ

ገለ ጽሑፋት ዝረከብኩዎን ተወኪሰ ሓሳባተይ ክጽሕፍ ኢየ።

2.1 ስም ብከመይ ይወጽእ? (Onomastics)

ሰኩና ዝብል ስም እንታይ እንታይ ማለት ኢዩ፤ ብከመይከ ተጻውዑ ኢልና ቅድሚኒ ምሕታትና፣ ካብ መሠረቲን ብዓቢኡን ክነስተብህሎ ዘለና ነገራት ኣሉ። እዚ ከኣ ኣስማት ናይ ሓደ ቦታ፣ ዓዲ፣ ከባቢ፣ ናይ ሰብ ይኹን ናይ እንስሳ ወይ እውን ናይ ሃገራት ብከመይ ይወጽእ? እንታይከ የመልክት እቲ ስም ዝብል መሠረታዊ ነገር ኢዩ። እቲ ቀንዲ ምክንያት ከኣ “ስም ይመርሕ ጥዋፍ የብርሀ” ከምዝበገል፣ እቲ ስም መን ምዃንካ ዝሕብር፣ መን ከምዝወጽእ፣ እቲ ስምቲ ክወጽእ እንክሎ ዝነበረ ጊዜ ታሪኩ ክይተረፈ ከመይ ከምዝነበረ ዝእምት ብምዃኑ ኢዩ። ክንዲ ዝኮነ፣ ስም ናይ ሓደ

ነገር ምስ ፈለጥካ መን አውጸኢሉ ብከመይ፤ መአሰከ ዝብሉ ሕቶታት ብቀሊሉ ኣብ ኣእምሮና ይቀላቐሉ። በዚ ምክንያትዚ ኣምበኣር ዝኮነ ስም፤ ምስ መንባብሮን ታሪክን ደቂ ሰባት ዝተሓሓዘ ባህርይ ወይ ትርጉም ከምዘለዎ ብቀሊሉ ክግመት ዝከኣል ኢዩ። ብሳይንሳዊ መገዲ እንተረኣና፤ ብሓፈሻ ንስም ዘጽንዕ ዓ ውደ ትምህርቲ፤ ወይ መጽናዕቲ፤ ኦኖማስቲክስ (Onomastics) ይበሃል፤ ብፍልይ ዝበለ ንናይ ደቂ ሰባት ስም ዘጽንዕ ዓውደ ትምህርቲ ከኣ ኣንትሮፖኖኒ (Anthroponomy) ኢዩ ዝበሃል። ብተወሳኪ ንብሔር ዘጽንዕ ዓውደ ትምህርቲ ኤትኖሚ (Ethnomy)፤ ንስም ቦታታት ማለት ዓ ደታት፤ ሸንክ፤ ሩባ፤ ጎቦታት ዘጽንዕ ከኣ ቶፖኖሚ (Toponymy) ኢሎም ይጽውዕዎ። እምበኣር፤ ሰኩና ማለት እንታይ ማለት ኢዩ ንዝብል ሕቶ ክንምልስ እተደኣ ኩንና፤ ኣብቲ ቶፖኖሚ ዝምህሩ ብዝብልዎ መሠረት ኢና መልሲ ክንህብ እንክእል። ብዛዕባ ቦታታት ዝምህሩ ምሁራን ቶፖኖሚ ከምዝሕብሩና ከኣ፤ ስም ናይ ሓደ ቦታ ካብዞም ስዒቦም ዝጥቀሱ ሠለስተ መገዲ ብውሑድ ብሓደ ወይ ብሠለስቲኡ መገዲ ክወጽእ ከምዝከኣል ኢዩ።

- ስም ቦታ ካብ ቋንቋ ከምዝመጽእ (Language Source)
- ስም ቦታ ካብ ኣፈ ታሪክ ዝጸንሐ ከምዝኮነ (Oral tradition)
- ስም ቦታ ካብቲ ጂኦግራፊያዊ ኣቕማምጣን ክለማን ናይቲ ቦታ ከምዝመጽእ (Geography)

2.2.1 ስም ቦታ ካብ ቋንቋ ከምዝመጽእ (Language Source)

ስም ናይ ሓደ ቦታ ካብቲ ፈለማ ኣብቲ ቦታቲ ዝቐመጡ ካብ ዝነበሩ ቋንቋ ዝመንጨወ ክከውን ዝከኣል ኢዩ። ብኡ ምክንያት ከኣ ወላ ድሒርም ኣብቲ ቦታቲ ዝመጹ ሕዝቢ ወላ ካልእ ቋንቋ ዝሃረቡ እውን እንተኮነ፤ በቲ ናይ ቀደሙ (መቐላዊ) ስም ክጽውዕዎ ይክእሉ፤ ወላ ትርጉሙ ከይተገደሱ ወይ እውን ከይፈለጡዎ። ከም ኣብነት ክንወስድ እንተኮንና፤ ኣብ ሃገርና ቀደም ብሄረ ብሊን ዝቐመጡሉ ዝነበሩ ዝበሃል ሎሚ ግን ቋንቋ ብሊን ዝሃረቡ ዘይቐመጡሉ መቐላዊ ኣሰማቲ ግን ካብ ቋንቋ ብሊን ዝኮነ ዓድታት ብዙሓት ኣለዎ፤ ካብተን ብቐረባ እንፈልጠን ከም በዓል ሰረጀቃ፤ ደባርዋ፤ ደግደግ፤ ሓልሓለ፤ ትልቁሲኩ፤ ሸንዳዊ፤ ጀገርታብ፤ ባርገለ፤ ፍርኮቲ (ፈርግ-ኩቲ)፤ ግድግ ክራኩ፤ ኣብረሽቐር፤ ብራዖና፤ ዋሰደምባ፤ ጀረትዋ፤ ወኪ-ደባ ... ወዘተ ክጥቀሳ ይከኣል። ቀደም ማይ ናይዚ ሕጂ ሰረጀቃ ዝበሃል ዘሎ ከባቢ ረሳሕ ሰለዝነበረ፤ ነቶም ማይ ክሰትዩ ንዝደልዩ ሰባት ብነጻላ ገርኩም ስተዩ ንክብሉ ብብሊን “ሰረንድ ጅኣ (ቀምእድኖ ጅኣ)” ይብሉ ከምዝነበሩ እሞ ነቲ ቦታ

ብብቀሩ ኣሕጽር ኣበሎም “ሰረጀቃ” ከምዝበልዎ ይትረክ። ምስዚ ተታሓሓዙ ዝከይድ፤ እዚ ከባቢታት እዚ ከመይ ኢሉ ኣሰማቲ ብቋንቋ ብሊን፤ ናይ ሎሚ ተቐማጦኡ/ነበርቲ ግን ካልኣት ክኮኑ ክኢሎም ዝብል ሕቶ ክለዓል ይከኣል። መልሱ ደማ፤ ቀደም ኣብዚ ቦታታትዚ ብሊን ይነብሩ ነይሮም ክከውን ዝከኣል ኮይኑ፤ ሕጂ ግን ኣሰማት ብብሊን፤ ኣብኡ ዝቐመጡ ዘልዉ ግን ካልእ ቋንቋ ዝሃረቡ ክኮኑ ይክእሉ፤ ወይ እውን ቀደም ብሊን በዚ ቦታታትዚ ኣበሎም ናብ ካልእ ቦታታት እንክሓልፉ ኣብታ ዝተወሰነ ጊዜ ኣብኡ ዝተቐመጡ ኣሰማት ናይቲ ቦታ ብብሊን ሰሚዮም ክከውን ዝከኣል ኢዩ።

2.2.2 ስም ቦታ ካብ ኣፈ ታሪክ ዝጸንሐ ከምዝኮነ (Oral tradition)

ብኣፈ ታሪክ ወጺኡ ዝጸንሐ ኣሰማት፤ ትርጉሙ ወይ መቐላዊ ቋንቋኡ ጥራሕ ዘይኮነስ፤ ኣብቲ ቦታቲ ገሰ ዓቢይን ፍሉይን ነገር ከምዝተፈጸመ እውን ይሕብር ኢዩ። ከም ኣብነት ውግእ፤ ናይ ምጽናት ፍጻሜ፤ ዘፍርሕ ነገር ወይ ደስ ዘብል ዝተፈጸመሉ ክከውን ይክእል፤ ክንዲዝኮነ ከኣ ስም ናይቲ ቦታ ነቲ ፍጻሜ ከመልክት ተመሳሳሊ ወይ እውን ብቀጥታ ነቲ ፍጻሜ ብዝሕብር ቃላት ክጽዎዕ ይከኣል። ብዛዕባ ሰኩና ክንሃረብ እንከልና በዚ መንጽርዚ ዝወጸ ኣብነት ክኮነና ዝክእል “ኣሊብጅሎ” ዝበህል ቦታ ኣለና፤ ትርጉሙ፤ ኣብ ታሕቲ ረኣ።

2.2.3 ስም ቦታ ካብቲ ጂኦግራፊያዊ ኣቕማምጣን ክለማን ናይቲ ቦታ ከምዝመጽእ (Geographic name)

ካብ ጅኦግራፊያዊ ኣቕማምጣን ክለማን ናይ ሓደ ቦታ እውን ስም ናይቲ ቦታ ክወጽእ ዝከኣል ኮይኑ፤ እቲ ስም ከኣ፤ እቲ ቦታ እንታይ ይመስል ከምዝነበረ ወይ እውን ጊና እንታይ ከምዝመስል፤ እንታይ ከምዝነበሮ፤ ማለት ብዙሕ ኣግራብ፤ ጎቦታት፤ ሩባታት፤ እንሰሳ ዘገዳም ከምዘለዎን ከምዘይብሉን እውን ከመልክት ዝርከብ ብዙሕ ኣሎ። ዝኮነ ኮይኑ፤ በዘን ዝተጠቐሳ ሠለስተ መገዲ ጥራሕ ዘይኮነስ፤ ብካልእ መገዲ ዝተሰምዩ ቦታታት እውን ክህልዉ ስለዝክእሉ፤ ንኩሉ ኣጽኒዕካ እዚ ቦታዚ ትርጉሙ እዚ ማለት ኢዩ፤ ስሙ ከኣ ካብ ፈለማ ብከምዚ ኢዩ ወጺኡ ምባል ተመራጺ ኢዩ፤ ከምኡ ንምባል ከኣ መጽናዕቲ የድለ።

2.3 ኣሰማት ቦታታት ወይ ዓድታት ኣብ ምድሪ ቦግብ (ብሊን)

ኣብ ላዕሊ ከምዝተጠቐሰ፤ ከም ካልእ ቦታታት፤ ስም ዓድታት ይኩን ሩባታትን ጎቦታትን ምድሪ ቦግብ (ብሊን) እውን፤ በዘን ሠለስተ መገዲ ብኩሉን ወይ ካብኣን ብሓደ ዝመጸ ክከውን ከምዝከኣል ዘይከሓድ ኢዩ። ግን፤ ኩሉ ጊዜ ናይ ሓደ ዓዲ ስም ብርግጽ፤

ካብ መበቆላዊ ቋንቋ ኢዩ መጺኡ ወይ እውን ካብ ኣፈታሪክ ዝጸንሐ ኢዩ፤ ወይ ከኣ ካብ ጂኦግራፊያዊ ኣቐማምጣኡን ክለማኡን ዝመጸ ኢዩ ኢልካ ሓቂ ክትፈልጥ እንተደለካ፤ ብዙሕ መጽናዕትን መመያን የድልየካ። ንመጽናዕትካ ዝሕግዙ ጽሑፋት እንተዘየለዉ እውን፤ ንዓ በይትን ንፈላጣትን ተቐማጦ ናይቲ ከባቢ ምውካስ እውን ሓጋዚ ኢዩ። ኣነ እውን፤ ቅድሚ ሕጂ ብመገዲ ብፕቶሎሚ (Toponymy) ንዘይተጸንዑ ዓድታት ወይ ቦታታት፤ ካብቲ ብኣፈ ታሪክ (Oral tradition) ክበሃል ካብ ዝጸንሐ ተበጊሰ ኢዩ ዝጸሕፍ ዘለኩ። በዚ ምክንያትዚ ብሓፈሻ ኣብ ኤርትራ ናይ ዝርከቡ ኣሰማት ዓድታት፤ ጎቦታት፤ ፍባታት፤ ስንጭሮ ... ወዘተ፤ ክሳብ ዝጸናዕ ካብ እንጽብ መጀመርያ ኩልና ኣብ ዘለና ኣሊና፤ ከም መበገሲ ክኮነና ካብቲ ንሕና እንፈልጦ ከነጽንዕ ን ክንጸሕፍን እንተ ንፍትን ጽቡቕ ምኮነ፤ ድሕሪ ብዚሕ ምፍታን ከኣ እቲ ሓቂ እናተጋህደ ምመጽ ዝበል ሓሳብ ከም ለበዋ ድሕሪ ምቕራብ፤ ብወንድ ንሎሚ ገለ ካብተን ኣነ ዝፈልጠን ኣሰማት ዓድታት ምድረ ቦጎስ (ብሉን) ወስ ከብል ኢዩ። ብሰፊሖ “ቦታታት ምድረ ብሉን” ዝበሃል እዚ ዝሰዕብ ኢዩ።

ሀ) ሰኩና፡ ደማት፡ ሰለባ፡ ጋሽ፡ ኣሸራ፡ ላሰ ምስ ከባቢኡ፡ ደካ-ሓልሓል፡ በጉ፡ ዒላበርዕድ ምስ ከባቢኡ፡ መጋሪሕ፡ ከረን። ነፍሲ ወከፍ ቦታ ወይ ከባቢ ኣብ ውሽጡ ዝርከቡ ዓድታት ብዝርዝር እንተንርእዮ ብዙሕ ኢዩ። ሰለዚ በብጊዜኡ ክጽናዕ ከምዝግባእ ብምምልካት፤ ንሕጂ ግን በብወገኑ ዝርከብ ዓድታት ጠቐሰ ጥራሕ ክሓልፎ መሪጸ ኣለኩ።

- ለ) ካብ ከረን ክሳብ ዒላበርዕድ ዘሎ ዓድታት ሓሸላ - ሸሸረማ - ወስበንሰረኩ - ቍኒዕ - ደርሙሽ - ደጊ - ሃገር - ጥላለ (ጽላለ) ሸዕብ - ጭንድቕ - ባምቢ - ፋፍዳ - ሓቢንመንተል - ደሮቕ - ሲካ - ሻርኪ - ገጂላ - ዓዲ ንፋስ - ሕንጉሊኩ - ጀርተም - ሻውሽ - ዓደፋ - ጉባ ለገድረ - ጉባ ራኪ - ኮዲ - መልበዶ - ይግዓር - ኤደን - ጉሽ

ሐ) ካብ ከረን ንጋሽ ባርካ ክትከይዶ ከለካ ዝርከብ ዓድታት፡ በጉ፡ ኣሸራ - ሻፍታኩ - ቀሮት ነጃር - ቁሽ - ግላስ - እንጨናቕ - ሸቕሎቲ - ሳብር ሰግ - ዓደርደ

መ) መጋርሕን ከረንን ጀንገረንን ደካን ከኸልላኩ - ለበዳ - ሽናራ - ትትሪ - ሓልሓል - ዓንሰባ

2.4 ሰኩና ዝበል ስም ብከመይ ወጸ? ሕዝቡን ኣሰማት ዓድታቱን ቦታታቱንክ ታሪኩ ከመይ ኢዩ?

ብዛዕባ ሰኩና ብኣፈ ታሪክ (Oral tradition) ካብ ዓበይቲ ክገረብ ዝጸንሓና ከምዚ ዝሰዕብ ኢዩ። ቅድሚ ገለ ዘመናት፤ ሓደ ብዕ ድመ በዓል ጸጋ ዝኮነ ሓዳ ዝበሃል ዓቢይ ሰብኣይ ካብ ሔማኡ ክልተ ኣወዳት ደቂ ነበርዎ፤ ዕ ድመ ደፊኡ ኣብ ዝነበረሉ ጊዜ ከኣ ንሱ ኣብ ቅርጻት ገዝኡ ኮፍ ኢሉ ክምርቕ ጥራሕ እንተዘይኮይኑ ምሉእ ሓሳፍነት ወሲዶም ኣብቲ ፈራዕ ዝዋሰኑ ደቂ ነበሩ። ሓደ መዓልቲ ግን እዚ ሰብኣይ ንደቁ ጸዊዑ ከምዚ ክብሎም ጀመረ፤ “ደቀይ ሎሚ ብዛዕባ ሓደ ናገር ክዛረበኩም ሰለዝደለኩ ኢዩ ጸዊዑም ዘለኩ” በሎም። ደቂ ከኣ “በል ሕራይ ኣሶ ጠጥዑ ድኣ ይኩን ክንሰምዓካ ድሉዋት ኢና ተዛረብ” በልዎ ይበሃል። ንሱ ደማ “ደቀይ ኣነ ንል እከሌ ብሕልሚ ትረኣየኒ ስለዘላ ናብ ስድርኣ ከድኩም ተዛረቡለይ” በሎም። ደቂ “ኣቦይ እንታይ ትበል ኣሎካ ኣብ እርጋንካዶ ንእሽቶ ጎርዞ ክትምርዎ ደሊካ ወይ ከኣ ትጫረቐና ኣለካ” በልዎ። ንሱ ደማ “ደቀይ ብሓቂ ኢዩ ዝገረበኩም ዘሎኩ፤ ካብዛ ንል እዚኣ ሠለስተ ኣወዳት ከምዝወልድ ይረኣየኒ ኣለኩ” ምስ በሎም፤ ደቂ ድልየት ወላዲኡም ክምልኡን ምርቓኡ ክቕበሉን ናብቲ ንሱ ዝሓበሮም ስድራ ከይደም ንሎም “ሓተቲ፤ እንዳንል መጀመርያ ንዕኣም ወይ ደቂ እንተለምም ንደቆም ዝደልዩ ኢዩ ዝመሰሎም ዝነበረ፤ ንዓቢይ ሰብኣይ (ነኣቡኣም) ከምዝደልዩ ምስ ፈለጡ ግን፤ ጋን ኮኖም። ኣብ መወዳእታ ደማ “እሞ ድኣን ንዓ ና እውን ዓጽምኩምን ዝምድናኩምን የድልየና ኢዩ፤ ኣቦኩም እኳ ኣባና ተስፋ ኣሕዲሩ ካብ ወፈረ፤ ትብጻሕኩም፤ ከም ማይን ጸባን ይጸንብሮም” ቢሎም መረቕዎም። ደቂ ነዚ ብሰራትዚ ሰሚዖም ነቦኣም እንክበሰሩ “ኣቦ ትብጻሕኩም” ኢሎምና በልዎም፤ በዚ ኣገባብዚ ደማ ሰብኣይ ኣብ እርግናኡ፤ ንእሽቶ ጎርዞ ተመርዓወ እሞ ሠለስተ ኣወዳት ወለደ። እቲ ሰብኣይ ከምቲ ዝትሰፈዎ ዝነበረ፤ ኣምላክ ስለዘሰመረሉ፤ ንደቁ ጸጽቡቕ ትርጉም ዘለዎ ኣሰማት እናመረጸ እንክሰምዮም፤ ንቀዳማይ “ተስፋ-ኣቡኡ ኢዩ እሞ ኢሉ “ተስኢን” በሎ፤ ነቲ ካልኣይ ንጸጋመይን የማይን ዘሕበረ ኢዩ ኢሉ “ዑቕባኤን” ኣውጽኦሉ፤ ነቲ ሃልሳይ ደማ ኣምላክይ ኣብ እርግናይ ኣብሪሁለይ ኢዩ ብምባል “ብርሃኑ” ሰመዮ ይበሃል። እዚ ሰብኣይዚ ካብ ሔማኡ ክልተ ኣወዳት፤ ካብታ ብጊዜ እርጋኑ ዝተመርዓዎ ካልኣይቲ ሰበይቲ ደማ ሠለስተ ኣወዳት ከምዝወለደ ይትረክ።

እዚ ታሪክ ናይዚ ሰብአይን ደቂን ምስዚ እንታይነት “ሰኩና” ዝብል ታሪክ ተታሒዙ ክጽሓፍ ኣገዳስነት ዝተሞህበ ምክንያት፣ ብኣፈ ታሪክ (Oral tradition) ክዘረብ ከምዝጸንፋናን ከምዘሎን፣ ኣደ ናይዞም ዳሕረዎት ሠለስተ ኣወዳት ካብ “ሰኩን” ዝተባህሉ ቀቢላ ወይ ዓሌት ኣብ ከባቢ ዓንሰባን ሓዲሽ ዓድን ብሪ ያናን ዝነበሩ ካብ ዝነበሩ ከምዝኮነት ኢዩ ዝዘረብ። ብኣኡ ምክንያት ከኣ፣ ንደቂ እታ ካልኣይቲ ካብ ደቂ እታ ሔማ ፈሊዮም ንክጽውዑ፣ “ደቂ ሰኩን፣ ደቂ ሰኩና” (ብብሌን ሰኩናኩቀኑር) ክብልዎም ተረክቡ፤ ንዝበዘሙ ነምሕ ሕጂ ሰኩና ተባሂሎም ዝጸውዑ ዘለዉ ዝፈረዩ እውን ካብ ደቂ እታ “ሰኩን” ከምዝኮነ ካብ ዓበይቲ ክሳብ ሎሚ እንሰምዖ ኣፈ ታሪካዊ ዛንታ ኢዩ። እዚ ታሪክዚ ጸጹይን ምሙይን መጽናዕቲ ክሳብ ዝግበረሉ፣ ብሓቂ ርጉጽ ዝኮነ ታሪክ ደዩ ኣይኮነን ኢልካ ንምዝራቡ ንሕጂ ቀኑሳዊ ዘሸግር እንተመሰሰ፤ ብሓጺና ግን “ሰኩና” እንታይ ማለት ኢዩ? ካበይክ መጽአ? ንዝብሉ ሕቶታት ግን መልሲ ክኮነና ይክእል ኢዩ ኢላ ኢዩ ዝኣምን። ከማኡ ድኣ ይኩን እምበር፣ ዝኮነ ሰብ ኣብዚ ክውሰክ ወይ እውን ክንኪ ዝክእል እንተሎ መርሓባ እብል፣ ቀንዲ ዘገድሰና፣ ከይሓለፉ እንከለዉ ንዓበይቲ ብምሕታት ደዩ ወይ ጽሑፋት ተወኪሶካ መጽናዕቲ ምግባር ኢዩ፣ ክንዲዝኮነ ከኣ፣ ንሓሳብይ እውን ንክሉ ክፉት እገድፎ። ካልእ ኣብዚ ብፍሉይ ክንምልከቶን ከነስተውዕ ሎን ዘለና፣ “ሰኩናኩ ብራ” “ዓዲ ሰኩና” ተባሂሉ ዝጸዋዕ ቦታታት፣ ሕዝቢ ካብ ቀደመ-ጀሚሩ ክሳብ ለይቲ ሎሚ ብሰላምን ፍቕርን ብሓባር ተሓቂቀኑ እንክነብር፣ ሎሚ እቲ “ሰኩና” ዝብል ቃል ከም መጽውዒ ስም ናይ “እንዳባ” ከምዘይኮነ ኢዩ። በዚ ምክንያትዚ ደማ፣ ነቲ ብኣፈ ታሪክ ክዘረብ ንዝጸንፋና፣ ነቲ ጸቡቕ ምምዕባሉን ምሰላኑን፣ ነቲ ምስ ጊዜ ዘይክይድ ከኣ ኣጸቢቕካ መሚካ ምክኣል የድሊ። ሰለዚ ብዝለዓለ ብሰነ ፍልጠታውን ታሪካውን መዳይ ክሳብ ዝጸናዕ፣ “ሰኩና” ማለት እንታይ ማለት ከምዝኮነ ይኩን፣ ብዛዕባ እተን ኣብኡ ዝርከባ ዓድታት እንታይነት ቦቲ እን ዝፈልጠን ገለ መጻሕቲ ገናጺለ ዝረከብኩዎን ብብዓቶ ወስ ከብል ኢዩ። እዚ ከም መበገሲ ድኣ እምበር ከም ውፋእ መጽናዕቲ ዝተገብረሉ ሓሳብ ከምዘይኮነ ግን፣ ንክሉ ግዳሳ ኣንባቢ ኣቐዲመ ክሕብሮ እፈቲ።

2.5 ኣሰማት ዓድታት ሰኩና ኣየኖት ኢዩን? ትርጉሙክ እንታይ የሰምዕ? ዝበዛሕና፣ ብፍላይ ከኣ ደቂ ከባቢ እኳ እንፈልጦ እንተኮነ፣ ነቲ ቀዳማይ ሕቶ ንምምላስ፣ ብመጀመርያ ኣብ ምድረ ሰኩና ዝርከበባ ዓድታት ኣየኖት ምዃንን ምምልካት መሪጸ ኣለኩ፣ ንሳተን ደማ እዞን ዝሰዕባ ኢዩን።

ሀ) ዓድታት ሰኩና ካብ ዓንሰባ ንወገን ምሥራቕ ዘብል ዘልዉ

ፈሪሖን - ፈለዳርብ - ኣጀርባብ - ሓንጉል - ሳንቃ - ኮከን - መሻ ሸባሕ - በርደግ - በስክዲራ - ሓሊብጅሉጥ - ፍሶሩኩ - ደንጉሪ ጅባ (ኣልሚኩ) - ጫብላይ - ገዓራርብ (ከረመና) - መሻ ዓይግ - ሸታፍ

ለ) ዓድታት ሰኩና ካብ ዓንሰባ ንወገን መጋርሕን ከረገን ዘለዉ

ገብሲ - ያና - ሸምሊኩ - ኣበድረራ - ኣቢይትጋካ - ደዓሪ - ከከልላኩ (መጋሪሕ) - ሓሸልደኮኩ - ታንታርዋ

ሐ) ዓድታት ሰኩና ካብ ከረን ብወገን ጋሽ ባርካ ዘለዉ

ከም ዓድታት ሰኩና ዝፍለጡ ብወገን ጋሽ ባርካ ካብ ዝርከቡ ዓድታት ብዘይካ ኣብ ቦጉ እትርከብ “ፍርደጊ” ዝተባህለት ዓዲ፣ ካልእ ክብሉ ካብ ዝሰማዕኩዎ ጥራሕ ኢዩ እሞ፣ ዝተረፈ ብድሕሪ ሕጂ ክጽናዕ ከምዘለዎ ጥራሕ ኣመልኪተ ናብ ካልእ እሓልፍ። ካብዚ ቀጺለ ብዛዕባ እታ ወርቃዊ ኢዮቤል መበል 50 ዓመት ቀምስና ክትጸንብል እትቐራረብ ዘላ ፈርሖንን ናይ ገለ ዓድታት ሰኩና ሓጺር ታሪክን ትርጉምን ክገልጽ ክፍትን ኢዩ።

✧ ፈርሖን፣ ካብ ቀደም ክዘረብ ከምዝጸንፋና፣ ሎሚ እውን ዓበይቲ ክዛረቡ ከለዉ ካብ እንሰምዖ “ፈርሖን” ዝብል ስም፣ ካብ “ፈርሓት፣ ፈርሕና” (ሓጉሰ፣ ምሕንሰ) ዝብሉ ቃላት ቋንቋ ብሌን ዝመጸ ከምዝኮነ ኢዩ። እዚ ዓዲዚ ካብ መኣስ “ፈርሖን” ተባሂሉ እንተኣልፍ፣ ብርግጽ እንፈልጦ የብልናን፣ ግን ብርግጽ እንፈልጦን ምስ ካቶሊካዊ ታሪክ ክርስትና ኣብ ምድረ ቦጉስ ተታሒዙ ዝከይድ ኣብኡ ዝተፈጸመ ፍሉይ ታሪካዊ ፍጻሜን ኣሎ። እዚ ከኣ ብ1851 ዓ .ም.ፈ. ካቶሊካውያን ሚሰዮናውያን ላካሪስት፣ ክልተ ካህናት ኣባ ሳፔቶን ኣባ ዮሓንስ ስተላን ዝተባህሉ ካብ ባጽዕ ብምድረ መንሳዕ ኣቢሎም ናብ ፈርሖን ከምዝኣተዉን፣ ኣብኡ ከኣ ሓደ 112 ነፍሳት ከምዘጠመቑን ብዛዕባ ካቶሊካዊ እምነት ከምዝሰበኩን፣ ምስቶም ሸዑ ጭቃ ዓዲ ዝነበሩ ኣቶ ሸካይ ዝተባህሉ ከምዝተዘራረቡን ኣብ ጽሑፋት ታሪክ ሰፊሩ እንረክቦ ኢዩ። እዞም ክልተ ሚሰዮናውያን ምድረ መንሳዕ ካብ ዝረገጹላ ጊዜ ጀሚሮም፣ ናብ ከረን ቅድሚ ምብጻሕም ፈለማ ፈርሖን ናብ ዝተባህሉ ቦታ ክከዱ ከምዘለዎም እሞ መጀመርያ ናብ እንዳ ጭቃ ዓዲ ክኣትዉን ምስኡ ክላዘቡን ከምዝነበሮምዚ ተሓቢሮም እንተነበረ፣ ንመጀመርያ ጊዜ ፈርሖን ምስ መጹ፣ ጭቃ ዓዲ ኣቶ ሸካይ ገይሹ ስለዝጸንሑም ወዱ ኣቶ በርቕ ዝተባህሉ ኢዩ ተቐቢልዎም።

ድህረ ገጽ ግን አቶ ሸካይ መጻሕፊት ረከባምን አዘራረባምን፤ ድሕረ ቀኑን መጻፍታት ከአ ካብ ሸፋቱ አሰንገደ ናብ ከረን አጎተዎም (ነዚ ብሰፊሑ አብ መጽሓፍ ናይ አባ ሳፔቶ 1858፣ ገጽ 95 ረአ።) እዚ ታሪክዚ ዝሕብረና ሓሳብ እንተሊዩ ደማ፣ ፈርሒን ዝበሃል ዓዲ ቅድሚያ 1851 ከምዝነበረ ኢዩ። አብኡ ዝተፈጸመ ሓዋርያዊ ሥራሕ በብኣርእስቱ አብ ካልእ ንኡስ ክፍልታት አብዚ መጽሓፍ ተጻሒፉ አብ ዘሎ ክንምልከት ንክእል።

❖ ፈለጻርብ- ሰም ናይዚ ዓዲ እዚ ካብቲ አብኡ ተፈጸመ ተባሂሉ ዝተረከሉ ዛንታ ዝመጸ ኢዩ። አሰማምያኡ ከአ ከምዚ ዝክተል ኢዩ፣ ብብሌን “ፈለጻ” ማለት “ፈላሲ” ማለት ኢዩ፣ “አርብ” ማለት ከአ መቐብር የሰምዕ። ክልቲኡ ብሓደ ክሳገብ እንከሎ፣ “ፈለጻ-አርብ” ማለት “መቐብር ፈላሲ=መቐብር ናይ ፈላሲ” ማለት ኢዩ፤ ነቲ ፍደላት ኣሕጽር ኣቢሎም ከአ “ፈለጻርብ” ይብልዎ። እዚ እውን ብርግጽ መን ኢዩ ፈለማ ፈለጻርብ ዝበሎ፣ ካብ መአሰክ ከምኡ ተባህሉ? ኢልና ክንሓትት እንከሎና ክሳዕ ሕጂ ርጉጽ መልሲ ዘይረከብናሉ ኢዩ። ካብ ዓበይቲ ክትረክ ከምእንሰምየ ግን፣ እዚ ሰዓቡ ዝቐርብ ዛንታ ኢዩ መሠረቱ። ሓደ ጊዜ፣ ሓደ ፈላሲ ሓላፊ መንገዲ ይኩን ወይስ አብቲ ቦታን ከባብን ዝቐመጥን ዘገልግልን ዝነበረ እንደዓ ፣ ምስ ሞተ አብቲ ቦታ ተቐብረ ይበሃል፤ መቐብር አብኡ ከምዝጸንሐ ደቂ ዓዲ አጸቢቆም ዝከከርዎን ዝፈልጥዎን ኢዩ። አብዚ ቀረባ ዓመታት ሕዝቢ ሰከና አብ ፈለጻርብ ክተኣካከብን ቤተክርስቲያን ደብረ ኪዳን ምሕረት ክትህነጽን ምስ ተጀመረት፣ ነቲ መቐብር ናብቲ ሕጂ ናይ ክርስቲያን መቐብር አብ ዘለዎ ከምዝግዓዝዎ ይንገር፤ ነዚ ታሪክዚ አቶ ተሰፋ ዓልበኪት ብ1995 ዓ.ም.ፈ. አብ እንዳ ወዳ አጸዊዑ “ሓደራካ (ወደይ ክፍለማርያም) ነዚ ዝነግረካ ዘለኩ ታሪክ አብ ጽሑፍ ከተሰፍር” ኢሉ ተዛሪቡኒ ነበረ፣ መጻፍቱ ሰለዝኣከለን ዕድል ናቱ ሎሚ ሰለዝተረከበን ከአ እጽሕፎ ኣለኩ። ብተወሳኪ አብዚ ክሕብር ዝደሊ፣ እቲ ፈላሲ መን ከምዝበሃል ክሳዕ ሕጂ ኣይንፈልጥን ኢና፣ ግን ሓደ ጊና ጽጹይን ርጉጽን መጽናዕቲ ዘድልዮ ብሂል ኣሎ፤ ንሱ ደማ፣ “ቀደም ገለ ቀቢላ ጸሎት ኮነ መገዲ ኣምላክ ገዲፎም አብ ዓይላን ዳንኪራን ጥራሕ ዝተግጥቁ ነበሩ፣ እቲ ፈላሲ ትጋገዩ ኣለኩም ምስ በሎም ከአ ቀተልዎ” ዝብል ኢዩ። ግን እዚ ብሂልዚ ሓቂ ደዩ ኣይኮነን መጽናዕቲ ዘድልዮ ከምዝኮነ ጥራሕ ብምልካት፣ ንሕጂ ዘዝተባህሉ ኣኪብና

ድህረ ገጽ ርጉጽ ዝኮነ ምምያይ ክንገብር ከምዝምዘግባእ ብምምራጽ፣ ጠቕሰ ጥራሕ እሓልፎ።

❖ ኮከን- እዚ ሰም እዚ ካብ ቋንቋ ትግረ ዝመጸ ይመስል፤ ብቋንቋ ትግረ “ኮከን” ማለት ሓደ ቦት ብሠለስተ ወገኑ ብጎቦታትን ኮርባታትን ዝተሓጸረ/ዝተከበ ማለት ኢዩ። እዚ ኮከን ዝበሃል ቦታ/ዓዲ እውን ብጎቦታትን ኮርባታትን ዝተከበ ኢዩ። ኮከን ክሳብ 1964 ዓዲ ነበረ፣ ድህረ ገጽ አብ ሓጋይ 1964 አብቲ ዓዲ ሓዊ ምስ ተባርዐ፣ ሕዝቢ ንክልተ ዓመት ናብ ፈለጻርብ ገዓዘ። ካብኡ ንድህረ ገጽ ዝበሕዝ ሕዝቡ አብ ፈለጻርብ ተረፈ፣ ሸሕቲ ክሳብ ለይቲ ሎሚ አብ ጊዜ ክረምቲ ሓደ ክልተ ስድራቤታት ምስ ደቆም ከም ደምበ አብ ኮከን ዝቐመጡ እንተለዉ።

❖ ኣጀርባብ- ኣጀርባብ ዝብል ሰም ካብ ቋንቋ ብሌን ዝመጸ ይመስል። ዓበይቲ ከዕልሉ ከምዝሰማዕናዮ እንተደኣ ከይኑ ድማ ብሓጺሩ ከምዚ ዝሰዕብ ኢዩ። ቀደም ኣጀርባብ ዓዲ ጥሪት፣ ዓዲ እክልን ሳዕርን ብኣግራብ ከአ ዝወቐበ ጫካን ነበረ ይበሃል። ተቐማጦኣ፣ ቅድሚያ 1967 ከምዚ ሕጂ አብ ሓደ ቦታ ተኣኪቡ ዓዲ ኣቀሙ ዘሎ ዘይኮነስ፣ በብፈራራ/ብብማይቤቱ ኢዩ ኣአብ ደንቤኡ ዝቐመጥ ዝነበረ። ከምኡ እውን ክሳብ 1984 ሩባታቱ ሓጋይን ክረምትን ማይ ዝዛሪ፣ ጎቦታቱ ድማ ብዝተፈላለዩ ኣግራብን ለምሊሙ፣ ጥሪት ሓጋይን ክረምትን ብሳዕሪ ከይተጸገማ ሰሲነን፣ ጸባን ጠሰምን ይሕፈሩ ነበረ። ነዚ ከመልክቱ ድማ ነቲ ዓዲ “ኣቀሚ ሸብዲ ሰነዲ ኒል ጀርባብሰኩ” ማለት ማይን ጸባን ጠሰምን ኣብኡ ይኮይ ዝብል ትርጉም እንክህቡ “ኣጀርባብ” ባልዎ። ነዚ ዝሕብር ብኮሎም እኳ እንተዘይኮነ፣ አብቲ ባህላዊ ኣገባብ ኣዕ ሩክ ብሌን፣ ብጊዜ ሸንጋለ (ም-ታግ) ካብ ዓዲ ናብ ዓዲ እናከዱ ገዓት ምስ ተሰሰዩ ኣብ ዝብልዎ ኣዋጅ እውን ሓበሬታ ንረክብ ኢና። ንሳቶም “ዋሳ ዋሳ ዋሳ” ኪሰረካ ዋሲሰንተት ኪሰረካ ቋሲሰንተት... ጸሎት ጀረባኪ ፈርሒን፣ ጎልያ ጀረባኪ በስክዲራ፣ ጂፓ ጀረባኪ ሙሻ፣ ሸብዲ ሰነዲ ጀረባኪ ኣጀርባብ ...” ይብሉ ነበሩ። እዚ ትርጉሙ “ኣዋጅ ኣዋጅ ኣዋጅ፣ ሠናይ የሰምዕኩም፣ ሠናይ ከአ የርእኩም ... ጸሎት ዝደለየ ፈርሒን፣ ዓይላ ዝደለየ በስክዲራ፣ ዕላል ዝደለየ ሙሻ፣ ጸባን ጠሰምን ዝደለየ ከአ ኣጀርባብ ...” ይኪድ ወይ ይምጸእ ማለቶም ኢዩ። ኣዕሩኩ ነተን ብክበሪ ተቐቢሉን ገዓት ዘኣንገዳኦም ዓድታት እንክንእዱ፣ ነቶም ዘይገዓታሎም ዓድታት ከአ ክሸምጥሉ ብዝብል ዕላማ ኢዮም በብዓደም

ብዝተፈለየ መልክዕ ዝሰምዶም ዝነበሩ ድኣለምበር፡ ቀደም በብዓዳስ ዳርጋ ጥሪት ዘይብሉ ኣይነበረን ክበሃል ይከኣል። ብዝኮነ ኣጀርባብ ብ1967 ቤተክርስቲያን ደብረ ቅ. ፍራንቸስኮስን ምስግድን ምስ ተሓንጾ ኢዮም ካብ ፈቐዶ ደንቤታቲ ኣብ ሓደ ክተኣካኩብ ዝከኣለን፡ ሓደ ዓዲ ዘቐመን። ብድሕሪኡ ብ1970 ብጦር ፍርቂ ዓዲ ነዲዱ፡ ካብ 1988-1991 ከኣ ኩሉ ዓዲ ባዲሙ ሕዝቡ ከም ካልእ ሕዝቢ ሰኩና ሃዲሙ ድሕሪ ምጽናሕ፤ ካብ ጽባሕ ናጽነት ዳግም ቤቲ ሃኒጹ፡ ቤተ ክርስቲያኑን ምስግዱን ብዘመናዊ ኣገባብ ሰራሕቲ ንፈለግ ጊዜ ብቋንቋ ኣደ (ብብሉን) ትምህርቲ ቀለም ክሳብ 5 ክፍሊ ክረክብ ብመንግሥቲ ኤርትራ ቀዳምነት/ዕ ድል ዝረከበ እውን ኢዩ።

❖ በስክዲራ- “በስክዲራ” ዝብል ስም ካብ ክልተ ነናቶም ትርጉም ዘለዎም ቃላት ብሉን ዝወጸ ስም ዓዲ ኢዩ። “በስክ” ማለት ዒቃ፡ “ዲራ” ከኣ “ድማ” ማለት ኢዩ። እዚ ዓዲዚ ቀደም ብዙሕ ድማን ዒቃን ከምዝነበሮ ይዝረበሉ፡ ከም ህያው ምስክር ክኸውን ዝክእል እቲ ክሳዕ ለይቲ ሎሚ፡ እቲ ኣብቲ ቀደም ብ“ሕዳር” ዝጽዋዕ (ማለት ጉልጉል=ሰጥ ዝበለ) ዝነበረ ቦታ ዝርከባ ክልተ ድማ ኢዮን። እቲ ዒቃ እውን ብጊዜ ጣልያን ድዩ ተተኪሉ ወይስ ቅድሚኡ ድኣ ብርግጽ ኣይንፈልጥን እምበር፡ ብዙሕ ዒቃ ከምዝነበሮ ይፍለጥ። እዚ ሕጂ በስክዲራ ዝበሃል ዘሎ ዓዲ ቅድም “ገበይለቡ” ኣብ ዝበሃል ቦታ፡ ካብ ፈለዳርብ ንሩባ ቤትህመም ኣብ ዘበል ሰፊሩ ከምዝነበረ እውን ይንገረሉ ኢዩ፤ ካብኡ ጸኒሑ ናብ “ሕዳር” ዝበሃል ቦታ ግዲዙ፡ ኣብኡ ዓሶ ምስ በዝሓም ግን ናብዚ ሕጂ ዘለዎ “በስክዲራ” ከምዝገገዘ ዓበይቲ ይነግሩ። ደቂ በስክዲራ ካብ ኣቦታቶም ዝወረሰዎ ኣብ ክልቲኡ ቦታ ማለት፡ ኣብ ገበይለቡን ሕዳርን ግራውቲ ዘይብሉ ዳርጋ ዩለን እንተተባህለ ቃለ ኢጋንኖ ኣይኮነን፡ ሽሕጂ ፍርቆም ኣብ ገዓርብን ደንጉሪ ጅባን ኣብ ዝተባህለ ቦታ እውን መሬት እንተለዎም።

ስም ናይ በስክዲራ እውን ከም ካልኦት ኣብ ጽሑፍ ኣይተረክበን ዘሎ፤ ግን እቶም ብ1851 ናብ ፈርሔን ዝመጹ ክልተ ሚሰዮናውያን ድሕሪ ሠለስተ መዓልቲ ኣብ ፈርሔን ምግባሮም፡ ናብ “ገበይለቡ” ከይዶም ካቶሊካውያን ልኡካን ወንጌል ምኳኖምን ፍቓደይታት እንተደኣ ከይኖም ከጠምቐም ከምዝክእሉን ከምዝነገርዎም፤ ግን፡ ቅድሚ ሠለስተ ዓመት (ብ1849) ወራራት ወቤ ንሕዝቢ ኣሰንቢዱ ሰለዝነበረ፡ ደቂ “ገበይለቡ” ብክልተ ምክንያት ምጥማቕ

ከምዝኣበዩ፡ ጸሓፊ ናይቲ ታሪክ ኣባ ሳፔቶ የዘንትዉ። ምክንያት ምእባዮም ድማ፡ ቀዳማይ፡ እቶም ልኡካት ብናይ ወቤ ሸርሒ ዝመጹ መሰሎም፤ ምክንያቱ ወቤ ንምድረ ቦጉስን ባርካን ሰምሃርን ክገብጥ ምስ ዝሕልን ካብ ኤውሮጳ መሳርያ ብረት ይልምን ነበረ፤ ምስ ረከበ ድማ ንሕዝቢ ብዘይ ንሕሰያ ይቀዝፍ ነበረ፡ ከምቲ ኣብ “ኣሊብጅሎጥ” ብ1949 ዝገበሮ። በዚ ምክንያት እዚ ደቂ ገበይለቡ ነቶም ክልተ ሚሰዮናውያን ሓሳቦም ምቕባል ኣበይዎም። ካልኣይ ምክንያት ድማ፡ ኣብ ገበይለቡ ምስ መጹ ሓደ ሰባኪ ምስልምና ሼክ ጸንሖም፤ እቲ ሼክ ንሕዝቢ “እንተደኣ ኣመሰሊምኩም ሸፋቲ ሩሲያ ካብ በዓል ከሰላ እናመጹ ኣይክወሩኩምን ኢዮም፡ ከምኡ ድማ እስልምና ኢዩ መገዲ ኣምላክ” እናበለ ይሰብክ ከምዝነበረ ኣባ ሳፔቶ ኣብ መጽሓፉ ይነግር። ገለ ደቂ በስክዲራ ድሕሪ ፈርሔን ከምዝከትለኩን፡ ገለ ድማ ከምዘመሰለሙን ይዘንቶ፤ ይኹን ድኣ እምበር ወሳ እቶም ዘመሰለሙ እውን ክሳብ 1967 ኣብ ዝነበረ ጊዜ ነቲ ክርስቲያን ዝኮኑ ኣገዋቶም ዘዝውትርዎ ክርስቲያናዊ ልማድ ኣይገደፍዎን ነበሩ። ከም ኣብነት ብጊዜ ኣቡነ ሺካር (1870-1885) ሓደ ዓቢይ ሰብኣይ ኣቶ ብእምነት ዝተባህለ ወዲ በስክዲራ ብሰብስት ኣቡነ ሺካር ምስ ተሳሕበ፡ ብኡ ተመሲጦ ኣብ ገዝኡ ጸዋዕ፡ “ኣቡነ ሺካር ኣነን ማይቤተይን ድሮ ኣመሰሊምና ኢና፡ ንስኩም ግን ናይ ብሓቂ ወዲ እዝግሔር ትመሰሉ እም ኣብ ፈራዕና መጺእኩም ባርኩና” ምስ በሎም ንገዝኡ ከይዶም ባረኩዎ ይበሃል።

ኣብ በስክዲራ ብ1962 ቤት ትምህርቲ፡ ብ1966 “ኮልወት” ሕጻናት ኣመንቲ ምስልምና ዝመሃሩሉ ተከፊቱ ነበረ። እቲ ብ1966/7 ብመረሕነት ሼክ መሓመድ ዓ ብደልቃድር ተሰሪሑ፡ ብ1970 ኣብ ልዕሊ ንጹሓት ኣመንቲ ምስልምናን ክርስቲናን ብጦር መሪር ግፍዒ ዝወረዶ ታሪካዊ ምስግድ እውን ክሳዕ ለይቲ ሎሚ ከም ሓወልቲ ኣብኡ ይርከብ። ብገበርቲ ሠናይ ማሕበር ትኩልን ደናግል ካፑቺን ደቂ ፍራንቸስካ ሩባቶን፡ ብዘመናዊ ኣገባብ ዝተሰርሐ ዘመናዊ ኣጓዱ ቤት ትምህርቲ እውን ብቋንቋ ኣደ (ብሉን) ክሳብ ሓምሻይ ክፍሊ ክምህር ይርከብ። ንእስ ዝበለ ቤተ መቐደስ ደብረ መድኃኔ ዓለም እውን ብዘመናዊ ኣገባብ ብመረባዕ ተሰርሐ መንፈሳዊ ኣገልግሎት ክህብ ይርከብ።

❖ ፍሶሩኩ፡- መሠረት ስም ናይዚ ዓዲዚ ካብ ቋንቋ ብሉን ዝመጸ ኢዩ። ብብሉን “ፈሰይና” ማለት ንሥጋ ከናቲፍካ፡ ንቁጽ

ዝልዝል ምግባር ማለት ኢዩ። እቲ ሥጋ ምስ ነቀጸ፣ ኣብ ነጥብቲ ይቀረጽ፣ እዚ ዝነቀጸ ሥጋ ኣብ ናኣሽቲ ዝተቐረጸ ከኣ ብብሌን “ፍሶ” ይበሃል። ብርግጽ ስም ናይዚ ዓዲ እዚ እውን እንተኮነ፣ ካብ መኣሰ ብከምኡ ክጽዋዕ ከምዝጀመረ ይኩን፣ ፈለግ ነቲ ስም መን ከምዘውጽኦ ዛጊት ኣይተፈልጠን። ካብ 1940ታት ጀሚርካ ግን፣ ቤተ መቐደስ ደብረ ኪዳን ምሕረት ተሰሪሕሉ ክሳብ ለይቲ ሎሚ ካብ ፈለግርብ ብዝመጹ ንኡሳን ኣገዋት ካፍቲኒ ክግልገል ይርከብ። ብተወሳኪ “ኩሉ-ኮኩ” ዓድ ኩሉ” እንተበልካ እውን ነዚ ዓዲዚ ኢዩ ዘመልክት።

❖ ሓንጉል፡- ሓንጉል ዝበሃል ዓዲ ንእስ ዝበለ ኮይኑ፣ ኣብ ሞንጎ ክልተ ሩባታት ማለት ሺታሙን ማይሓባርን ዝርከብ ኢዩ። ስም ናይዚ ዓዲ ካብ ቋንቋ ብሌን ዝመጸ ከይኮነ ኣይተርፍን፣ ከመይ ብብሌን “ሓንጉል” ክበሃል እንከሎ ክልተ ነገር ኢዩ ዘስምዕ። ሓደ፣ እቲ ካብ ሰብ ይኩን ካብ እንሰሳ ዝውጽኦ ኣክታ/ጥፍጥፍ ኢዩ፤ ካልኣይ ድማ፣ ናይ ደቂ ሰባት ኣእምሮን ኩሉንትናዊ ኣካላትን ተሰኪሙ ዝርከብ ርእሲ ወይ ሓንጉል ኢዩ ዘስምዕ። ኣነ ብወገኑይ ስም ናይዚ ዓዲ ካብዚታት ዝመጸ ኢዩ ዝብል ግምት ኣለኒ። ብቋንቋ ትግረ ኢዩ ከይንብል፣ ፊዴል “ጐ” ብትግረ “ግ” ኢዩ እትጸሓፍ፣ ከምኡ እንተዝኸውን እቲ ስም “ሓንገል” ምኮነ፤ ግን ስም ናይቲ ዓዲ “ሓንጉል” ስለዝኮነ ካብቲ ናይ ቋንቋ ብሌን ክኸውን ኣለዎ መሠረቲ፣ ብፍላይ ከኣ ናብታ ካልኣይቲ ብዝቐርብ ትርጉም። ምክንያቱ ጂኦግራፊያዊ ኣቐማምጣ ናይቲ ዓዲ ሕጂ እውን እንተረኣና፣ ካብቲ የማነ ጸጋም ዝርከቡ ቦታታት ንበይኑ ልዕል ኢሉ፣ ከም ርእሲ ኢዩ ብርሐቕ ዝርኤ። ዝኮነ ኮይኑ፣ ደቂ ሓንጉል ኣብዚ ጊዜ ብፍላይ ካብ 2011 ንደሓር፣ ኣብ ጥቃ ፈለግርብ እተዉ ስለዝተባህሉ፣ ባዕሎም “ድግ ምራድ” ዝብል ስም ኣልጊዮምሉ ኣብ ዝርከቡ ቦታ ክተኣካከቡ ጀሚሮም ኣለዉ፤ ብቤተክርስቲያን እውን ኣብኡ ብ01/01/2011 ብኣቡነ ኪዳን የዕብዮ ኣብ ዝተባረከሎም ቦታ ቤት ጸሎት ደብረ መድኃኔ ዓለም ኣጉዶ ተሰሪሖ ይርከብ። ኣብ ፊቶም ድማ ብካልእ ሸንክ፣ ኣጥሓ ዝበሃሉ ኣመንቲ ምስልምና ብሓደ ክተኣካከቡ ጀሚሮም ኣለዉ።

❖ ሳንቃ፡- ብቋንቋ ብሌን ጸላም ከብዲ (Liver) “ሳንቋ” ትበሃል። ስም ናይዚ ዓዲ እውን ካብዚ ቃል ናይ ብሌን ዝመጸት ክትኸውን ትክእል ኢዩ ዝብል ግምት ኣለኛ፤ መኣሰ፣ ስለምንታይክ ከምኡ ተባሂሉ ዝብሉ

ሕቶታት ግን ጌና ርጉጽ መልሲ ዘይረከቡ ንመጽናዕቲ ዝግደፉ ሕቶታት ኢዮም። ሳንቃ ኣብ መንጎ ኣጀርባብን ኮከንን ሩባ ማይሓባርን ኢዩ እትርከብ። ንፈለግ ጊዜ ብትግሃት ቆሞሳት ኣባ ታርቲቲቲን ኣባ ሚካኤል ኣሰፍሃን ብ21 ግንቦት 1957 ዓ .ም.ግ. ቤተመቐደስ ተሰሪሖ ተመረቐ፤ ኣብዚ ቐረባ ዓመታት እውን ብምትሕብባር ኣባ ኣሰገዶም ጊላይን እናቱ ኣምንስኤ ሕመድን ደቂ ዓድን ሰብ ጽቡቕ ተግባርን፣ ዓቢይ ኣድራሽን ገዛ መረባዕ መቐበሊ ካህንን ተሰሪሖ ይርከብ። ብሓደ ሸንክ ናይቲ ንቤተክርስቲያን ዝተሓዘኤ ቀጽሪ ከኣ፣ ዓቢይ ስእሊ እ. ማርያም ጸዮን ተተኪሉ፣ ብመንገዲ ዝሓልፍ ዘበለ ኣማኒ ኣብኡ ክበጽሕ እንከሎ ጸሎት ገይሩ ክሓልፍ መዘካከሪ ዕድል ረኪቡ ይርከብ።

❖ ሙሻ ሸባሕን ሙሻ ዓይግን፡- ሙሻ ሸባሕ ዝበሃል፣ ኣብ ማእከል ኮከንን ጎሶ ኣብዓ ንረሰን ዝርከብ ዓዲ ኢዩ። ትርጉሙ እንታይ ምዃኑ ከዘንትዉ እንክለዉ ገለ “ኣሕልፈና፣ ኣፍደግ” ምባል የሰምዕ ዝብሉ ኣለዉ። “ሸባሕ” ምባል ድማ፣ “ጌሕ” ማለት ኢዩ። ሙሻ ሸባሕ ብጊዜ ኣባ ዮሴፍ ባህልቢ (1950-1960) ቤተመቐደስ ከምዝተሰርሓሉ ይፍለጥ። ሙሻ ዓይግ ዝበሃል ዓዲ ድማ፣ ትሕቲ ሙሻ ሸባሕ ናብ በርደግ ኣብ ዘብል ብወገን ሰሜን ዝርከብ ኢዩ። ስም ናይዚ ካብቲ ኣብ ጥቓኡ ዝርከብ “ጫብላይ” ዝተባህለ ክረምትን ሓጋይን ማይ ዝዛሪ ዝነበረ፣ ብፍላይ ብጊዜ ክረምቲ ከኣ ንኣሽቲ ቀላይ መሳሊ እውን ዝሕዝ ካብ ዝነበረ ዝውጸ ኢዩ፤ ብብሌን ንኣሽቲ ቀላይ መሳሊ ወሓዝቲ ንጽል “ዓይግ=ቀላይ”፣ ብዙሕ ድማ “ዓይግ-ት=ቀላይት” ይበሃል። ስለዚ ነቲ ዓዲ ኣልግብ ኣቢሎም “ሙሻ ዓይግ” ስመይዎ ይበሃል። ካብ 1950ታት ኣብዚ ዓዲዚ እንዳ ደሲት ዝተባህሉ ኣመንቲ ምስልምና፣ መምሃሪ ቀረጻን ከፊቶም ነበሩ እሞ ካብ በዓል በጃክ ከይተረፈ ኣብኡ እናመጹ ዝመሃሩ ኣመንቲ ከምዝነበሩ ይነገር፤ ግን እዚ ትምህርቲዚ ምስቲ ካብ 1850 ጀሚሩ ተኣታቲዮ ዝነበረ እምነት ምስልምና፣ ገለ ቀሩብ ፍልልይ ስለዝነበሮን፣ ምስ ባህልን ልምድን ብሌን ክርስቲያንን ዘከራ-ክር ነገራት ኣልዲሉ ከምነበረ እውን ይዝረቡ ኢዩ። ሕጂ ግን ከምኡ ዘከራ-ክር ነገራት የብሎምን።

❖ በርደግ፡- ብታሪክ ከምዝፍለጥ ቅድሚ 1966፣ ዝበዝሐ ክፋል ከባቢ ሙሻ ይኩን ካልእ ቦታታት ቃድራ ኢዩ ዝነበረ፤ ድሓር ንጉሥ ኃይለሥላሴ ኣብ ምድረ ብሌንን ኣብ መታሕትን ጀብሃ እናሓየሉ ምስ ከዱ ነተን

ነናሽቱ ዓድታት አብ ሓደ ቦታ ከተሓካሰቡ ከገድድ ጀመረ። ብኡ ምክንያት ከአ ደቂ ክልተ ሙሻን ደቂ ጫብላይን ካብ 1968-1970 አብ “በርደግ” ዝተባህለ ቦታ ተጠርኒፎም፤ ጽንሕ ኢሉ እቲ ዓዲ ምስ ነደደ ግን ተመሊሶም ክሳብ 2000 ዓ.ም.ፈ. ሕዝቢ አብ ክልተ ሙሻ ክቕመጥ ጸኒሑ። ካብ 2000 ዓ.ም.ፈ. ንድሓር ግን፣ አምላክ ይመስገን ሕዝቢ ክልተ ሙሻ ዳግም አብ “በርደግ” ብሓደ ተጠርኒፉ ክርስትያኑ ቤተመቐደስ ደብረ ጴጥሮስ ወጳውሎስ፣ አሰላሙ ከአ ምስግድ ብምስራሕ ብጎውጎት እናነበረ ሕይወቱ ክመርሕ በቛዑ ይርከብ። “በርደግ” ዝብል ስም ካብ ቋንቋ ብሌን ዝመጸ ይመስል፣ ምክንያቱ ብብሌን “በርደግ” ምባል ማለት “ቅልቅል፣ ወይ ሓፍ ምባል” ማለት ኢዩ። እዚ ዓዲ እዚ ደማ አብ (መሰመር ከረን-ፈለዳርብ) ካብ ዓንሰባ እንዳ ሸኬ ዛይድ ናብ ፈለዳርብ ክትከይድ እንከለካ 3 ኪ.ሜ. ርሕቀት ዘለዎ ኮይኑ፣ አብ ብርክ ዝበለ ቦታ ዝተደከሙ ኢዩ።

- ❖ አብይቲጋካ፡- ብካልእ አዘራርባ “አፋይቲ ጋካ” ባዕቲ ጸላኢ ማለት ኢዩ። እዞም ጸላእቲ ዝበሃሉ ሸፋቱ ደኖም ወይስ እንሰላ ዘገዳም ኒን ዝተፈልጠ ነገር የለን።
- ❖ ገብሲ፡- ብቋንቋ ብሌን፣ ገብሲ ማለት መልስ ማለት ኢዩ።
- ❖ አበድረራ፡- ቀደም ብዓዲ ሸቦት “ሸቦትኮኮ” ይፍለጥ ነበረ፣ ሰለምንታይ ከምኡ ከምዝተባህለ እንድዲ፣ መጽናዕቲ የድልዮ።
- ❖ ሸምሊኮ፡- እዚ ዓዲዚ ቀደም ብዙሕ አግራብ ብቋንቋ ብሌን “ሸምላ” ዝበሃል ሰለዝነበር “ሸምሊኮ” ተባሂሉ ይበሃል።
- ❖ ሓሸልድኮኮ፡- ቋንቋ ብሌን ዝፈልጥ ቀልጢፉ ክርድኦ ከምዝክእል፣ እቲ ስም እውን ባዕሉ ከምዘመልኮ፣ ደቂ ሓሸል ዝበሃሉ ዝርከብም ዓዲ ማለት ኢዩ። እዚ ዓ ዲዚ አብ ሞንጎ ፎርቶ ከረንን ጎቦ ላልምባን ዝርከብ ኢዩ።
- ❖ ታንታንርዋ፡- ብቋንቋ ብሌን ከተማ ታንታንርዋ ይበሃል፣ ከም መሠረቱ “ታንታንርዋ” ዝብል ቃል አብ ምድረ በጎስ ግን፣ ንፍሉይ ቦታ ማለት ንታሕተዋይ ከተማ ከረን ኢዩ ዘመልኮት ዝነበረ፤ እዚ ከአ እቲ ሎሚ “ከረን ጀዲድ” ወይ ሹቕ ዝበሃል ዘሎ ኢዩ። ብብሌን “ታንታ” ማለት ክብ ዝበለ ቦታ ኩርባ፣ “እርዋ” ማለት ደማ ሰጥ ዝበለ ጎልጎል ኢዩ ዘሰምዕ። እምበኣር ታንታንርዋ ማለት ትርጉሙ፣ ክብ ዝበለ ኩርባ ብሳዕሊ ግን ሰጡሕ ጎልጎል ዘለዎ ቦታ ማለት ኢዩ። ጸሓፍቲ ታሪክ በዓ ል ሙንዚንገር፣ አብቲ ቀደም ብ “ጢሉ” ዝብል ስም ዝጸዋዕ ዝነበረ፣ ሎሚ ግን “ፎርቶ” ዝበሃል አብ ዘሎ ብዙሕ መቓብር

ብሌን ከምዝነበረ አብ ጽሑፋቶም አመልኪቶም አለዉ። ድሓር ግብጻውያንን (ምስርን) ግዝአት ቱርክን ምስ መጸ እቲ መቓብር ካብቲ ቦታ ናብ ካልእ ከምዝተወሰደ እውን ብተወሳኪ ይዘረቡሉ ኢዩ። እዚ ቦታዚ ምስዚ ታሪክ ሰኩፍ ተአሳሲፍ ክጸሓፈሉ ግብእ ኮይኑ ይሰምዓኒ፣ እቲ ምክንያቱ ደማ ብሠለስተ መገዲ ክግለጽ ይከአል።

- ሀ. መጀመርያ፣ 1866 ነገሥታት (ምስሌንታት) ብሌንን መንግስት ቤቶክን ምስ ንጉሥ ፈረንሳ ብዕርክነት ብሰላም ክክብሩ አብ ዝጸሓፍዎ መልእክቲ፣ “ንጉሥ ታንታንርዋ” ዝበሃል ዝነበረ “ዕመር” ዝተባህለ ምስኣም ፈረሙ ይርከብ። አቶ ዕመር ከአ፣ ካብ ደቂ ዕጄል ወይ ካብ ደቂ ሓሸል ከይኮነ አይተርፍን ኢዩ ዝብል ግምት አሎ።
- ለ. ካልኣይ፣ ብ1870ታት አብ ከረን እቲ ጥንታዊ ዓቢይ ምስግድ ክሰራሕ ምስ ተባህለ፣ ካብቶም አብቲ ቦታ ተቐቢሮም ካብ ዝነበሩ ሓደ ናይ “ዑቕባጊዮርጊስ ደገና” ወዲ ሰኩፍ ነይሩ ይበሃል። ብኣኡ ከአ ኢዩ፣ ቀደም ደቂ ዑቕባጊዮርጊስ ንዝክሩ ምእንቲ ክገብሩ ዓመት መጸ ናብ “ታንታንርዋ” ከረን ብምምጻእ ላምም ሓሪደም ዝበልዑ ዝነበሩ። ምስሪ ንመቓብሩ አብ ካልእ ቦታ ምስ ቀየረቶ እውን፣ ሕዝቢ ፈለማ አብ ገማግም ዓንሰባ “ደጅድቕ” አብ ዝተባህለ ቦታ ክሰፍሩ፣ ድሕሪኡ ደማ ክሳብ 1966 አብ ፈርሔንን ማይሓባርን ክቕመጡ ጀመሩ።
- ሐ. ሃልሳይ፣ ብጊዜ ኃይለሥላሴ፣ “ምሌን” ክሸየም ምስ ተባህለ፣ እቶም መራሕቲ፣ ምስሌን ዝምረጹ ካብቶም ብቐጥታ ዝምልከቶም አካላት ደቂ በስክዲራ ክኮኑ አለዎም ሰለዝተባህ፣ ክልተ ደቂ በስክዲራ አቶ ከሊፋ ሳልሕን አቶ ብእምነትን ዝተባህሉ ተመሪጾም ክሳዕ ጊዜ ደርጊ ብምስሌንንት ከምዘገልገሉ ይፍለጥ።
- ❖ ደዓሪ፡- ብታሪክ ከምዝነገረና፣ አብ ደዓሪ ሚሰዮናውያን ብ1880ታት ንምስሊ እግዚእትን ማርያም አብኡ ክገብሩ ምስ ደለዩ፣ ነቲ መሬት ካብ ቀቢላ እንዳ “ሸቦት” ዝተባህሉ ከምዝገዝእዎ ኢዩ ዝነገር። ግን እዚ ብሂል ሓቀ ድዩ አይኮነን መጽናዕቲ የድልዮ። እንዳ “ሸቦት” ዓደልቲ መሬት ከምዝነበሩ ግን ፍለጥ ኢዩ።
- ❖ የና፡- ብቋንቋ ትግር ቀደም ዝተገድፈን ዝባደመን ዓዲ “የና”፣ ብብሌን ግን “ድምነት” ኢዩ ዝበሃል። ሰለዚ ስም ናይ “የና” ካብ ቋንቋ ትግር ዝመጸ ኢዩ፤ ንምንታይ፣ ካብ መእስ ከምኡ ተባሂሉ ክጸዋዕ ከምዝጀመረ ግን ሃጊት ዝተፈልጠ ነገር የለን። ካብ ታሪክ ከምእንፈልጠ እንተደአኮይኑ ግን፣ ካብ 1967 ንድሓር አብ

ሞንጎ ሩባ ዓንሰባን “ታንታርዋን” ሩባ ጸባብን ዝርከባ ዝነበራ ዓድታት ሰከኖ ብምስግዳድ ናይ ደርጊ ኣብ “ዮና” ክኣትዋ ከምዝተገብረ ኢዩ። ከም ሳዕቤኑ ደማ ድሓር፡ ብ1/12/1970 ብወተሃደራት ኢትዮጵያ፡ ኣብ ልዕሊ 700 ዝኣክሉ ሰለማውያን ኤርትራውያን ነበርቲ ዮና ግፍዒ ተፈጸመ፤ እዚ ዝኮነ ከኣ፡ ኣብ ጸባሕ መሪር ግፍዒ ኣብ ልዕሊ በስክዲራን ከባቢኡን (ብ30/11/1970) ድሕሪ ምፍጻሙ ኢዩ። ድሕሪ ናጸንት ሃገርና፡ ኣብ ከተማ ከረን ንክብሪ እቶም ንምድርና ብደሞም ዘውሓሱን ነፍሶም ዘይበቐቐን ሓርቦ ታት ሰማዕታት ኤርትራ ተባሂሉ መቐብር ዝተሰርሓሉን ክሳዕ ለይቲ ሎሚ ሓደሱቲ ዝተሰውኡ ብክብሪ ሓመድ ኣዳም ዝለብሱሉ መቐብር ሓርቦ ታት እውን ኣብ ዮና ኢዩ ዝርከብ።

❖ መጋሪሕ፡ “መጋሪሕ” ዝብል ስም ካብቲ ብቋንቋ ብሌን “ግርሕና” ካብ ዝብል ዝመጸ ይመስል። ብብሌን “ግርሕና” ክበሃል ከሎ መላመዲ፡ ታዕሊም ማለት ኢዩ፤ ብኣፈ ታሪክ ከምዝነበረበ ኣብዚ መጋሪሕ ዝበሃል ዘሎ ጎልጎል፡ ቀደም ኣባቕልን ኣፍራስን ምግባብ ዝላመዳሉ ቦታ ሰለዝነበረ “መጋሪሕ” ተባህለ ይበሃል። ስለዚ እቲ ስም ካብቲ “ግርሕና” ዝብል ቋንቋ ብሌን ዝመጸ ኢዩ። ብዓቢኡ ክረኦ እንክሎ፡ መጋሪሕ ናይ ኩሎም ብሄረ ብሌን ቀንዲ መሠረትን፡ ምልክት ያታኦምን ሓበፍምን ከምዝኮነ ኢዩ ዝፍለጥ ወይ ዝውሰድ። ኩሎም እኳ እንተዘይበልና፡ ብዙሓት ብሄረ ብሌን፡ ኣብ መጋሪሕ ንእሸቶ ይኩን ዓቢይ መሬት ዘይብሉ ዳርጋ የለን፤ ክሳዕ ሕጂ ኣነ ዝፈልጠ ብዛዕባ መጋሪሕ ክብሎ ዝክእል እዚ ኢዩ፡ ንካልኣት ከኣ ኣጸቢቕም ከጽንዑ ኣተባብዕን፡ እማሕጸንን።

2.6 ታሪክ ሰከኖ ብሓጸሩ

ሰከኖ፡ ካብቲ ግብጻውያን ብ1849 ንሓሊብጅሎ፡ ብ1872 ከኣ ንከረን ካብ ዝወረሩሉ ጊዚ ጀሚርካ፡ ብሓፈሻ ከኣ ካብ 1848 ክሳብ 1871 ዓ.ም.ፈ. ምድረ ብሌንን ሓባብን ሰምሃርን፡ በቶም ብወገን ከሰላ ዝመጹ ብዝነበሩ ግብጻውያን ዝወርደም ብዝነበረ መከራ፡ ቦታ ብዙሕ ወራራትን ሞትን ከምዝነበረ ኢዩ ኣብ ጽሑፋት ሰፊሩ ዝርከብ። ብወገን ከሰላ እውን፡ ኣምሓናን ካልኣት ተሓባብርቶምን ኣብ ልዕሊ ሰብን እንሰላን ኣስቃቂ ተግባራት ይፍጽሙ ነበሩ፤ ካብዚኣቶም እቲ ብጭካኔኡ ዝፍለጥ ዝነበረ መራሒ “ውቤ” ኢዩ። ብ1849 ንሰከኖ ክወርር ብዙሓት ሸፋትኡ ብረት ኣዕጢቑ ምስ መጸ፡ ደቂ ሰከኖ ክዓግትዎ ይዋግኡ

ነበሩ፤ ብሓፈሻ ውቤ ካብ 1847-1849 ሸመንተ ወራራት ከምዝካየደ ኣብ ጽሑፋት ተሰኒዖ ንረክብ። ኣብቲ ናይ መጠረሻ ወራር ደቂ ፈለዳርብ ምስ ካልኣት ኮይኖም፡ ኣብቲ ቀደም “ደም ጅሎጥ” ዝበሃል ዝነበረ፡ ሎሚ ግን “ሓሊብ-ጅሎጥ” ዝበሃል ዘሎ ቦታ ኣዝጊቦም ብምጽናሕ ንዕጡቓት ውቤ ክድህስዎም ወዓሉ፤ ድሓር ደማ ወተሃደራት ውቤ ኣዝሊቑም ብዓደፋ ኣቢሎም ንድሕሪት ሃደሙ ይበሃል። እንተኮነ፡ ጸንሕ ኢሉ ውቤ ካብቶም ኣንጻሩ ዝተግጥቁ ውሑዳት መንደሊታት ኣባጺሕ ጥራሕ ተሪፎም ከምዝነበሩ ምስ ኣስተውዓለ፡ ተመሊሱ ኣጥቕዖም። ኣብቲ ናይ ሸዑ ውግእ ጥራሕ ከኣ ሓደ 75 ዝኮኑ ኣገባብ (መንደሊታት) ደቂ ብርሃኑ ዝርከብዎም ከምዝተገቡድኡ ይትረክ። ሸዑ ሕዝቢ ነቲ ደም 75 ዝኣክሉ መንደሊታት ደቂ ዝተካዕወሉ ቦታ “ደም ጅሎጥ” ቢሎም ሰመይዎ። “ደም ጅሎጥ” ማለት ብቋንቋ ትግሪ ኮይኑ፡ ደም ዝተካዕ ዎ፡ ደም ዝሰተየ ማለት ኢዩ። ድሕሪ ገለ ዓመታት ግና፡ ነቲ “ደም ጅሎጥ” ዝብል ናብ ጸቡቕ እንክቐይርዎ፡ ናብ “ሓሊብ ጅሎጥ” ለዊጦዎ፡ ክሳዕ ለይቲ ሎሚ ደማ ብዚ ዳሕረዎይ ስም ይጽዋዕ ኣሎ። “ሓሊብ ጅሎጥ” ዝብል እውን ብቋንቋ ትግሪ ኮይኑ፡ ጸባ ዝተካዕዎ፡ ጸባ ዝሰተየ ኢዩ ዘሰምዕ። ልኪዕ መኣስ ከምዝተለወጠ እቲ ስም፡ ብልኪዕ ዝነግረና ኣካል ኣይረከብናን፤ ካብ “ደም ጅሎጥ” ናብ “ሓሊብ ጅሎጥ” ከምዝተለወጠ ዝምስክሩ ግን፡ “ካብ ቀደም ከምኡ ክትረክ ዝጸንሓና ኢዩ” ዝብሉ ብዙሓት ዓቢይቲ ደቂ ሰከኖ ኣለዉ።

ኣብ ታሪክ ምድረ ቦጎስ ብሓፈሻ ከምእንረክቦ፡ ድሕሪ ውቤ፡ ካብ 1850ታት ብከሰላ ኣቢሎም ሸፋቲ እናኣከቡ ዝመጹ ዝነበሩ ግብጻውያን፡ ብ1854 ኣዳህሊሎም ብሓፈሻ ንደቂ ተባዕትዮ ብፍላይ ከኣ ንሰብኡት ከህልቑ ከምዝተረከቡ ኢዩ። ንሓደ 400 ዝኣክሉ ቁልዑትን ኣደታትን፡ ብርክት ዝበላ ጥሪትን ዘሪፎም ንከሰላ ወሲዶም ከምነበሩ ታሪክ ዝነግረና ሓቂ ኢዩ። ኣባ ዮሐንስ ስተላ ኣቐድም ኣቢሎም ካብ 1851 ጀሚሮም ኣብ ምድረ ቦጎስ ስለዝነበሩ፡ ነቶም ዝተሰዱ ሕዝብን ጥሪትን ንምምላስ፡ ብዝቀልጠፈ ናብ ባጽዕ ወሪዶም ናብ ጥላውደን ዝተባህለ ቆንሰል ብርማንያ ጠርዑ፤ ጥላውደን ብወገኑ እተን ብግብጻውያን ተወሪረን ዝነበራ ቦታታት፡ ቦታ ክርስትና ከምዝኮነ፡ እቲ ሕዝቢ ከኣ ዑቕባን ደገፍን ኤውሮጳውያን ከምዝደልዩ ምስ ኣረጋገጸ ናብ ዓዶም ከምዝምለሱ ገበረ። (ነዚ ብዝርኮ ብትራሚንጋም ብ1952 ኣብ ዝተጸሕፈ፡ ገጽ 165 ረኣ)። ድሕሪዚ ወራራትዚ ሕዝብ ብሌን

ንሚሰየው ያን ፈለሰቲ በዓል አባ ዮሐንስ ስተላ ብጽቡቅ መንፈስ ክቕበለዎም ጀመሩ፤ ብሕልፊ ከአ ደቂ ገበይለቡ። ምክንያቱ ቅድም ደቂ ገበይለቡ ነቶም ሚሰየው ያን ብዓይኒ ጥርጠረ ስለዘረአይዎም፤ አብቲ ፈላሚ ጉዕዞ ስብስብተ ወንጌል አብ ሰኩና በዓል አባ ሳፔቶ፤ አባ ዮሐንስ ስተላ ብ1851 አብ ፈርሔን ቀኒዮም ናብ ዓይም ምስ መጽዎም፤ “ሓንሳብ ክንሓስበሉ ኢና፤ ንመጋሪሕ ሕለፉ ካብኦም ክትምለሱ እንክለኩም ንሳቶም ዝገበርዎ ክንገብር ኢና” ኢሎም ነበሩ። እቲ ንክሰላ ተሰዲዶም ዝነበሩ ሕዝቢ ብትግሃት በዓል አባ ዮሐንስ ክምለሱ ምስ በቕዑ ግን፤ ደቂ ገበይለቡ ንካቶሊካዊ እመንት ክቕበሉ ወሰኑ፤ ተቐበልዎ እውን። ዝኮነ ኮይኑ በቲ ጊዜቲ፤ አብ መጋሪሕ ይኩን አብ ፈርሔንን ገበይለቡን ዝቕመጡ ዝነበሩ ሕዝቢ ንሚሰየው ያን ሳፈሰት ክልተ መሠረታውያን ሕቶታት ወይ ጠለባት ከምዘቕረቡሎም እውን አብ ጽሑፋት ሰፊሩ ንረክቡ። ንሱ ደማ፤ “ንሕና ንካቶሊካዊ እመንት እንቕበል፤ ንደቅና ቤት ትምህርቲ እንተክፈትኩምልናን፤ አብ ዓዳትና ክፍሊ ሕክምና እንተሰሪሕኩምልናን ኢዩ” ዝብል ነበረ። እዚ ክልተ ጠለባት ሕዝቢ ሰኩና ደማ ሸሕኪ ሸዑ ንሸዑ ብካቶሊካዊት ቤተክርስቲያን መልሲ አይወሃቦ እምበር፤ ድሕሪ ዓመታት ግን አብ ግብሪ ወዓለ። ምክንያቱ አብ ሰኩና፤ ብ1862 ብጊዜ አቡነ አብርሃ ፍራንስዋ ቤት ትምህርቲ እንክክፈት፤ ድሕሪ ናጽነት ሃገርና እውን ብ1994 አብ ፈለዳርብ ብደናግል ካፑቺን ደቂ ብጽዕቲ ፍራንቸስካ ሩባቶ “ማእከል ጥዕና ፈለዳርብ” ዝብል ሕክምና ተሰሪሑ ካብ ዝተፈላለዩ ኮርናዕ ኤርትራ ንዝመጹ ሕመማት የገልግል አሎ። ብተወሳኪ፤ ድሕሪ ናጽነት ብ1991-1992 አብ ፈለዳርብ ብዘመናዊ አሰራርሓ ብመንግሥቲ ኤርትራ ተሃኒዱ ክሳብ 6 ክፍሊ ክምህር ዝጸንሑ ቤት ትምህርት እውን፤ ካብ 2004/05 ብምትሕብባር ደናግል ካፑቺንን “ማእበር ትኩል” ዝተባህለ ገባሪ ሠናይን ተወሳኪ አርባዕተ (4) ክፍልታት ሰለዝተወሰኑ፤ ካብ ሸዑ ጀሚሩ ክሳብ 8 ክፍሊ ዝኩሎም ደቂ ሰኩና ይምህር አሎ። ካብ መማህራን ብዝተረከቡ ሓበሬታ መሠረት፤ አብዚ ጊዜዚ (2011/2012) አብ ቤት ትምህርቲ ፈለዳርብ ብጠቕላላ 724 ዝኮኑ ተመሃሮን፤ 15 መማህራንን አለዉ።

2.6.1 ታሪክ ምድረ ሰኩና ብዘመነ ግዝኣት ባዕዳውያን

ኤርትራ ብባህርያዊ ተፈጥሮ ቀይሕ ባሕራ ኮነ ወደባታን፤ ምድራን ጥዑም አየራን ንክትነብራ ሰሓቢ ኢዩ። ክንዲ ዝኮነት ከአ፤ ሕዝባን ወጸእተይናታትን ብፍሉይ ይጥምትዋ፤ አብ ዝሓለፈ ዘመናት ከአ ብዝተፈላለዩ ሃገራት ክትግዛእ ከምዝጸንሐትን፤ ነፍሲ ወከፍ ከባቢ

ምስቲ በብዘመኑ ዝገዝአ ዝነበረ ተአሳሲሩ ዝከይድ ታሪክ ከምዘለዎ ኩሉ ዜጋ ዝቕበሎ ሓቂ ኢዩ። ካብዚ ሰዓቡ ደማ፤ ናይ ሰኩና ክንምልከት ኢና።

2.6.2 ሰኩና ካብ 1854-1871፤

አብ ውሽጢ እዘን ዓመታት እዚአተን፤ ሕዝብታት ብሌንን መንገዕን በቑክን ከመይ ገይሮም አብ ምድሮም ብሰላም ከምዝነበሩ እናትመያየጡ፤ ከምቲ ዓለም ለካዊ ዝምድና (International relations) ተባሂሉ ዝዘረበሉ፤ ብሓደ ወገን ካብ አምሓሩ ክጥንቀቑ፤ በቲ ካልእ ከአ ካብቶም ብከሰላ እናመጹ ዝወርዎም ካብ ዝነበሩ ክድሕኑ ብዙሕ ቃልሲ አሕለፉ። ነዚ ቃልሲዚ ከም ምስክርነት ኮይኖም ክውሰዱ ዝክእሉ ከአ 8 ዝኮኑ መልእክታት ናብ ፈረንሳን ቆንሰል ብርግኒያን ዝተጸሕፉ አለዉ። ከም አብነት፤ አብታ ብ1866 ናብቲ ቆንሰል ብርግኒያ ዝተጸሕፈት መልእክቲ እንተተመልከትና፤ 12 ዝኮኑ አመሓደርቲ ናይ ዝተፈለሰ ዓድታት ፈሪሞምላ አለዉ፤ ካብኦም 4 አመሓደርቲ ዓዳት ሰኩና ኢዮም። አሰማቶም ደማ፤ ገላይዶስ ሸካይን ተኩሩራይን (ካብ ደቂ ሸቦትን መጋርሕን ዕመርን ታንታርዋን)፤ በርቕ ሸካይ ናይ ፈርሔን፤ ዓልበኪት አመሓዳሪ ገበይለቡ ዝነበሩ ኢዮም። አሰማት ናይቶም ካልኦት አመሓደርቲ እውን አብ ካልእ አጋጣሚ ክወጹ ተሰፋ ስለዘሎ ንሕጂ ንሰኩና ዝምልከት ጥራሕ ጠቓሰና ምሕላፍ ንመርጽ። ካብ 1820ታት ጀሚሩ፤ ምድረ ቦጉስ ብታሕቲ ግብጻውያን አብ እምነት ምስልምና ተጸጊዖ፤ ብከሰላ ደማ አምሓሩ ምስ ተሓባበርቶም ኮይኖም ዝገብርዎ ብዝነበሩ ወራራት ዓመት 9 መት አብ መንጎ ተቐርቂሩ ነበረ። ብ1840 “ወብ” አብ በዓል ሓልሓል ቦጉስ በጸሐቲ ክድምስሰም ምስ ፈተነ፤ ተቐማጦ እቲ ዓዲ ሰንቢዶም “እዚ ድዩ መራሒ ክርስትያን” እናበሉ በቲ ተግባራቲ ተዓንቂሮም ናብ እምነት ምስልምና ሰሓቡ/አተዉ፤ ሰበክቲ እምነት ምስልምና ዝኮኑ አይቫክን ቤት ትምህርታቶምን እውን በብዓቕሞም ንሕዝቢ ናብ እምነቶም ይሰሕቡ ነበሩ። ብኣኡ መሠረት ከአ፤ ድሕሪ ደቂ ተወቀ “ጣቕሩ”፤ ደቂ ሰኩና እውን ብዘይካ ቀቢላ እንዳ ዑቕባጊዮርጊስ አብ እምነት እስልምናን ካቶሊክን ተመቓቐሉ። እንዳ ዑቕባጊዮርጊስ ግን ካብታ አባሓንኦም ሸካይን ወዳ በርቕን ንፈለማ ብ1851 ንእምነት ካቶሊካ ካብ ዝተቐበሉዎ እዋን ጀሚሮም አብ እምነቶም ጸኒዖም ይነብሩ አለዉ። ምድረ ሰኩና ከምዚ ኮይኑ፤ ብአመንቲ ክርስትናን እስልምናን እናሰሰነ እንክሎ፤ ምምሕዳር ቱርኪ ብወገን በዓል ባጽዕ እናደከመ መጸ፤ ከም ሳዕቤኑ ግብጻውያን ግዝኣቶም ክሳዕ ኤርትራ ብምስፍሕፍሕ ከአ ንክተማ ባጽዕ ካብ 1866-1885 ገዝእዎ። ቀጺሎም እውን ብ1872

ንወተሃደራቶም ናብ በዓል ከረን ልኢኮም ነቲ ቀደም “ጢሉ” ዝበሃል ንዝነበረ ኮርባ “ፎርቶ” ክብሉ ሰመይዎ እዮ። ክሳብ 1885 ኣመሓደሩ። ኣብዚ ብሓጺሩ፣ ነዚ ታሪኽ እዝን ካልን ክንፈልጥ በዓል ሚካኤል ጋብርን ኣድሓና መንግሥቱን ዝጸሓፍዎ ጽሑፋት ብምርኣይ ፍልጠትና ኣጸቢቕኖ ከነዕምቑ ከምእንክል በዚ ኣጋጣሚ ክሕብር እፈቱ።

2.6.3 ምድረ ሰኩና ብጊዜ ግብጻውያን (ዘመን ቱርኪ) 1872-1885

መንፈሳዊ ታሪኽ ምድረ ቦጎስ ኣብ ውሽጢ እዘን ተመልኪተን ዘለዎ ዓመታት ክንርኢ እንከሎና፣ ብፍላይ ሕዝቢ ብሌን ገሊጾም ናብቲ ብሚሰዮናውያን ላዕሊቲ ዝሰበክ ዝነበረ ካቶሊካዊ እምነት፣ ገሊጾም ደማ ናብቲ ብመራሕቲ ምስልምና ዝሰበክ ዝነበረ ምስልምና ዝኣትወሉ ዝነበሩ ጊዜ ኢዩ። ሚሰዮናውያን ላዕሊቲ ኣብ ከረን ገዳም ምስ ኣቕሙ፣ ካብኡ ናብተን ከባቢኦም ዝርከባ ዓዓት እናተዋፈሩ ስብከተ ወንጌል የካይዱ ነበሩ፤ ብዝሰፍሐ መገዲ ንስብከተ ወንጌል ምእንቲ ከደምዑ ደማ፣ ሓሓሊፎም ካብ ሕዝቢ መሬት ይገዝኡ ከምዝነበሩ ኣብ ጽሑፋት ከይተረፈ ተመልኪቲ ይርከብ። እዚ ብሓፈሻ ኣብ ምድረ ቦጎስ ክኸውን እንከሎ፣ ብፍላይ መገዲ ኣብ “ሰኩና” ዝተረከ ታሪኽ እውን ኣሎ። እዚ ከኣ፣ ብዛዕባ መሬት “ማርያም ደዓሪ” ብዝርኢ ኢዩ፤ ብሓፈሻ ብባህሊ ብሌን መሬት ዘምስሑ (ዘመቐሉ) ኮነ ኣብ ምምራሕ ሕዝቢ ዝምረጹ ደቂ ዓበይ ማለት ደቂ ቦክሪ ኢዮም። ካብ ቅድም ጀሚሮም ኣብ ምድረ ሰኩና መሪሕነት ተቐቢሎም ገበርትን ሓደግትን ኮይኖም ኣብ መሬት ምምሳሕ እውን ብቐዳመንት ዝሕተቱ ዝነበሩ ከኣ ደቂ ሸቦት “ሸቦትኸው” ኢዮም ዝበሃሉ። ብጊዜ ግብጻውያን፣ ሚሰዮናውያን እውን ኣብ ከረን ገዳም ሰራሖም ምስ ወድኡ፣ ካብ ደቂ ሸቦት ነቲ ቦታ ማርያም ደዓሪት ዝሊኦም ይበሃል። ግን ከኣ፣ ከምኡ ድኣ ተባሂሉ ይዝረብ እምበር፣ ደቂ ሸቦት ብቐጥታ ደዮም ናብ ሚሰዮናውያን ሸይጦም ወይስ ናብ ካልእ ኣመሓላፊፎም ነይሮምስ፣ ድሓር ሚሰዮናውያን ካብ ካልኣት ዝሊኦም ዛጊት ክሳብ ሕጂ ብዙሕ ዘደረገጸኩም ኢዩ። ድሕሪ ሕጂ ክጽናዕ እናተተሰፈኩ፣ ኣብዚ ከም ሓበሬታ ጥራሕ ኣመልኪተ እገድፎ። ካልእ ኣብ ጊዜ ግብጻውያን ካብ ዝተገብረ ነገራት ንሰኩና እውን ዝርኢ ዝዝረብ ከኣ፣ ምስቲ “ታንታርዋ” ዝበሃል ዝነበረ ቦታ ተታሒዞ ዝከይድ ኢዩ፤ “ታንታርዋ” ዝበሃል ዝነበረ ቦታ ኣብ ከረን ንሸንክ ሰኩና ዘብል ኢዩ። ኣብኡ፣ እቲ ጥንታዊ ዓቢይ ምስግድ ክስራሕ ኢዩ ምስ ተባህለ፣ ነቲ ኣብኡ ዝነበረ መቐብር ሰኩና ካብኡ ብሓይሊ ከምዝለዓል ዝርዎ ይበሃል። ካብቲ ጊዜቲ ጀሚሮም ደማ ሕዝቢ ሰኩና፣

ገሊጾም ኣብቲ “ታንታርዋ” ስለዝተረፉ ካብኡ ከስፋሕፍሑ፣ ዝበዘሉ ደማ ንዓንሰባን “ደጋድቫ” ንዝተባህለ ቦታን ሰጊሮም ኣብዚ ሕጂ ኣብ ዘለውዎ ሰፈሩን፣ ተባዘሉን። እዚ ከምዚ ኢሉ እንከሎ፣ ብጊዜ ግብጻውያን ምስእም ተዓራሪኩ፣ ምስቶም ራእስታት ሓበሻ ዝወዳደር ዝነበረ፣ ራእሲ ወልደሚካኤል እውን ኣብ ሰኩናን ሓልሓል ቦጎስን ከረንን ግዝኣቱ ኣስፋሕፊሑ ከምዝነበረ ይነገረሉ። ከም ኣብነት፣ ሓደ “ጥርጃ” ዝበሃል ተከታሊኡ ካብ ምድረ ኣምሓራን ትግራይን ሃዲሙ ኣብ ሰኩና ይቐመጥ ከምዝበረ ይዝረቡሉ፤ እቲ ፍሉይ ቦታ ንሱ ተሓቢኡ እንከሎ፣ ጥርድያኡ ዝሕልወሉ ዝነበረ ኣብ ኣጀርባብ፣ ክሳብ ለይቲ ሎሚ “ጥርጃ” ተባሂሉ ይጽዋዕ ኣሎ። ብዝኮነ ብሓፈሻ፣ ብጊዜ ግብጻውያን (1872-1885) ምድረ ቦጎስ ሓቕይ ሰላም ከምዝነበረ፣ ብዛዕባ ባኡ መጽናዕቲ ዝገበሩ ሚካኤል ጋብርን (1971) ኣድሓና መንግሥቱን (1988) ብዛዕባኡ ኣስፊሖም ጽሑፎም ኣለው። ግን ብጊዜ ግብጻውያን፣ ሸሕኪ ቦታታትን ዓዓትን ሰኩና ፍሉጥ እንተነበረ፣ እቲ ዓዓት ብእንዳባ (እክርስከውድ) ኢዩ ዝጽዋዕ ዝነበረ።

2.6.4 ሰኩና ቀቕደሚ ጣልያን ምእታዋ (1885-1890)

ኣብ ውሽጢ እዘን ተጠቐሰን ዘለዎ ዓመታት ግብጻውያን ንምድረ ቦጎስ ምስ ገደፉ፣ ብኣንጻሩ ደቂ ኣምሓራን ትግራይን “ቦጎስ መሬትና ኢዩ” ክብሉ ጀመሩ። ግን ከምኡ ድኣ ይበሉ እምበር፣ ደቂ ቦጎስ ይደልይዎም ኣይነበሩን፤ ምክንያቱ ካብ 1841-1849 ውብ ኣብ ልዕሊኦም ዝገበሮ ወራራት ኣይረስዕዎን ጸኒሖም። ከም ኣብነት፣ ወተሃደራት ራእሲ “ኣሉላ” ኣብ ምድረ ሰኩና ንኣረሰቶት ኣግዲፎም፣ ክሓርሱ ንዝተቋረኑ ኣብዐር በስገዳድ ኣፍቲሓም ሓሪዶም ይበልዑ ነበሩ፤ ነዚ ሓቕዚ ዝምስክሩ ቦቲ ጊዜቲ ብሕዝቢ ዝወጸ ደርፍታት እውን ኣሎ። ዝኮነ ኮይኑ፣ ምድረ ቦጎስ ኮነ ኩሉ መሬት ኤርትራ ከምቲ ሕዝባ ዝብህግዎ ዝነበሩ ብሰላም ክትነብር ኣይከኣሉትን፣ ኣብ መፍቶ ኣምሓራን ትግራይን እውን ኣይወደቀትን እንታይደኣ፣ ብ1890 ኣብ ትሕቲ ግዝኣት ጣልያን ኣተወት።

2.6.5 ሰኩና ብጊዜ ጣልያን (1890-1941)

ጣልያን ኣብ ኤርትራ ምስ ኣተወ ብሓፈሻ ኣብ ምሉእ ሃገር ይኩን ኣኣብ ከባቢኡ ዝገበርዎ ተመሳሳሊ ወይ ዝተፈልየ ነገራት ከምዘሎ ርዳእ ስለዝኮነ፣ ብሰፊሑ ንምጽናዕ ኣብ ታሪኽ ንዝግደሱ ንገድፎ። ኣብዚ ብዛዕባ ሰኩና ዝርኢ ንጽሕፎ ዘለና ጽሑፍ ግን ጣልያን ምስ ኣተወ፣ ካብ ካልእ ቦታታት ምድረ ብሌን፣ ብፍሉይ ኣብ ሰኩና ከምዝተገብሩ ካብ ዝዝረቡሎም

ነጥብታት ሠለስተ ነገራት ምጥቻስ አድላዩ ኢዩ።

1^ይ ንመሬት ብዝርኢ፡- መንግሥቲ ጣልያን ከምቲ ኣብ መላእ ሃገርና ዝገብሮ ዝነበረ፡ ምድረ ሰኩና እውን ኣብ ኢድ “ደሚናሉ-ዳሞንያሉ” ስለዝኣተወ ደቂ መሬት ዝኮኑ ሕዝቢ ሰኩና ጥራሕ ኢደም ተረፉ፤ ከም ኣብነት ዝጥቀስ፡ ደፃሪን ከባቢኡን ጀራዲን ጣልያን ክከውን ኢዩ ምስ ተባህለ፡ ደቀባት ደቂ መሬት ብዘይ መሬት ተሪፎም።

2^ይ ንአመሓላርቲ ብዝርኢ፡- ከውሲ ሰገሰውዲ አተይሰውዲት ቋሳኮ ግን። ካብ ቀደም ኣብ ምድረ ሰኩና ኣብ ነፍሲ ወከፍ ዓ ዲ ጭቃ ዓዲ ኮይኑ ዘመሓደሮም ዝነበረ፡ “አቋ ሲም=ጭቃ ዓዲ” ኢሎም ዝጽውዖ ኢዩ ነይሩ። ከም ኣብነት፡ ኣብ ዓድታት አበይትጋካን ያናን ገላይዶስ ሸካይ፡ ኣብ ፈርሒን በርቕ ሸካይ፡ ኣብ ፍሶሩኩ ፋደጋ ዝበሃል፡ ኣብ በስክዲራ ድማ ፈለማ ዓልበኪት ሕዝቢ ኣብ ዝበይለቡ ይቕመጡ ኣብ ዝነበሩሉ ጊዜ ድማ ብብእምነት ዝተባህለ ጭቃ ዓዲ ይመሓደሩ ከምዝነበሩ ይፍለጥ። ጣልያን ምስ መጹ ግና፡ ልዕሊ ጭቃ ዓዲ ኮይኑ ንኩሎም ዓድታት ሰኩና ዘመሓደር ሓደ ንጉሥ ተሸመ። እቲ ንጉሥ ካብቶም ዓ በይቲ (ቦክሪ) ዝኮኑ ደቂ ሸቦት ኢዩ ተመሪጹ፡ ንሱ ድማ “ጄክ ድራር መሓሙድ” ይበሃል። ንሱ ቅድም ኣብ ገብሲን ያናን አበይትጋካን ዝበሃሉ ዓድታት ዝመርሕ ዝነበረ ኢዩ። ደቂ ሸቦት ኣብ ንግሥነት ጥራሕ ዘይኮነሰ መሬት ኣብ ምምቕራሕ እውን ፍሉይ ሥልጣን ነይርዎም፤ ንባዕሉ ጄክ ድራር፡ ቅድም ኣብ ባጽዕ አግማል ሱዳናውያን (ኮዋኛት) ይጓሲ ስለዝነበረ ቋንቋ ዓረብን ጥልያንን እውን መሊኩ ነይሩ። ንሱ ንጉሥ ሰኩና ኮይኑ ምስ ተሸመ፡ ሓደ ዓቢይ ነገር አተኣታተወ፤ ድሓር ከኣ፡ ነቲ ንሱ ዘተኣታተዎ ሓዲስ ሥርዓት ኩሎም ብሄረ ብሌን እውን ክጥቀሙሉ ተረክቡ። እቲ ንሱ ዘተኣታተዎ ሓዲስ አገባብ ድማ፡ ነቲ ቀደም ሓንቲ ሕጽይቲ ጓል አንስተይቲ መርዓ ምስ ተኣቢ፡ ብወገን እንዳ ወዲ ተናዲቕና ብዝብል ሓሳብ ካብ ቤተሰብ እንዳጓል ሰብ ክጎድኡ ወይ ካብ ጥሪት ክዝርፉ ከም ቕቡል ዝውሰድ ንዝነበረ፤ ክንዲ ሓድሕዳዊ ምቕትታልን ምዝራፍ ጥሪትን እንዳ ጓል ዕጽፊ ከምዝከፍሉ ብምግባር ነገር ብሰላም ከምዝድቅስ ምግባር ነበረ። ኣብ ጊዜ ንግሥነቱ ንጄክ ድራር መሓሙድ፡ ጓል ሓዉ ኣብ ቦጉ እንከመትሪ ኣብ ዝበሃል ተሓጽዖ ዝነበረት መርዓ አበዮት፤ ሸዑ ጄክ ድራር ነቶም እንዳሓሙኦም ዝኮኑ ጸዊዑ “ኣብ ምጭክካንን ምቕትታልን ኣይትብጽሑ፡ ንሕና፡ ነቲ ንሰካትኩም ክሳዕ ሕጂ ዘለሕለፍኩምዎ ነገራት ብዕጽፊ ክንመልሰልኩም ኢና” ብሎም። ከምኡ ብምግባሩ ድማ ጄክ ድራር መሓሙድ፡

ንሕዝብና ክሳዕ ኣብዚ ጊዜና ዝሰርሕን ዝመርሕን ኣብነታዊ ልሙድ ሥርዓት አተኣታቲዩ ገደፈሎም።

3^ይ ድሕሪ ጄክ ድራር መሓሙድ፡ “ካብሊራ=ፈረሰ” (ደጀዝማች) ዝብል ሸመት ዝተዋህቦ እድሪስ ልጃም ንጉሥ ሰኩና ተመርጸ። ዝበዝሐ ዘመኑ ብሕማቕን ጽንኩርን ኩነታት ዝዝከር ኮይኑ፡ ኤርትራውያን ብሓይሊ ብጣልያን ናብ ውትህድርና ዝውሰዱሉን ካብ ዓ ቕምም ንሳዕሊ ጠለባት ዝሕተቱሉን ዝነበርዎ ጊዜ ኢዩ። ጸኒሑ ግን፡ ብጊዜ ካብሊራ ልጃም ካልእ ሓዲስ ጽቡቕን ተሰፋ ዝህብን ነገራት ኣብ ሰኩና ክርኢ ጀመረ። ንሱ ከኣ፡ ከምቲ ኣብ ሳዕሊ ወስ ዘበልናዮ፤ ቀደም ደቂ ሸቦት ኢዩም ንምምሳሕ መሬት ሓላፍነት ወሲዶም ዝበርትን ሓደግትን ዝነበሩ። ኣብነት ምእንቲ ክኮነና፡ ቅድሚ 200 ዓመት ኣብ ሳንቃን ማይሓባርን ንዝነበረ ግራውቲ፡ ደቂ ሸቦት ኣብ ነፍሲ ወከፍ 7 ዓመት፡ 7 መሬት እናዋጸኡ ንሓደሰቲ ሕዝቢ ናብ ሰኩና ንዝመጹ ይዕድሉ ነበሩ። በዚ ከኣ ግራውቲ ተመቐቐሉ ከምዝነበረ ይዝረብ። ንኣብነት፡ ደቂ ሸቦት ነቲ ኣብ ትሕቲ ሳንቃ ዘሎ ሰፊሕ ጎልጎል፡ ነቶም ካብ ቀደም ዝሓርሰዎ ንዝነበሩ ሰባት ንእሸቶ አትሪፎን፡ ነቲ ካልእ ነቶም ሓደሰቲ ተቐማጠ ሳንቃ ከምዘመቐልዎ ይንገር። ካብሊራ እድሪስ ግና፡ ናብ ምድረ ሰኩና ዝመጹ ሓደሰቲ ተቐማጠ፡ መሬት ናይ ካልኣት እናመቐልካ እንድሕሪ ክምስሑ ኮይኖም እቲ መሬት ንኩሉ ኣይኣክልን ኢዩ ብምባል ሓደ ፍልይ ዝበለ ሚላ መሃዘ፡ ብዕሊ ከኣ አወጀሎም። ንሱ ድማ፡ ዘይሕረስ ንዘበሰ መሬት ባዕሎም ኣዳሊዮም፡ 5 ቅርሺ (5 ፈረንካ) ንጭቃ ዓዲ ወይ ንወኪሉ እናሃቡ ክሓርሱ ዝብል ኢዩ። እዚ ሓሳብዚ ኣብ ኩሉ ሰኩና ቅቡል ኮይኑ ስለዝተረከበ፡ ናቲ መሬት ዘይሉ 5 ቅርሺ እናከፈለ ክሓርስ ጀመረ። ስለዚ ክሳብ 1975 ኢትዮጵያ “መሬት ሳራሹ = መሬት ንሓራሲኦ” ኢላ ክሳብ እትእውጅ፡ እቶም መሬት ዘይነበርዎ ደቂ ሰኩና በቲ ቅድሚ 60 ዓመታት ዘውጽእዎ ሕጊ ንሕዝቢ የመቐርሑ ነበሩ። ብኣኡ ምክንያት፡ ካብሊራ እድሪስ ንመሬት ብዝርኢ ብዘውጽኦ ጽቡቕ መምርሒ እናተዘከረ፡ ክሳብ ቀረባ ጊዜ እውን ብመሬት ዝመጽእ ክርክር ብዙሕ ኣይተራእየን፤ ነዚ ጽቡቕ ምሕደራ መሬት ዝተግዘቡ ከባቢታት እውን “ሰኩናከው በካይት” ማለት ደቂ ሰኩና ሕያዎት ዝብል ቅጽል ኣልጊቦምሎም። ግን እዚ ኣብ ሳዕሊ ዝበልናዮ ኣብ ቦትኡ እንከሎ፡ ኣብ ሰኩና ብጊዜ ጣልያን ዝተፈጸሙ ካልኣት ክልተ ነገራት እውን ኣለዉ። ንሱ ከኣ እዚ ዝሰብ ኢዩ። ቀዳማይ፡ እቲ ሎሚ “ዜን” ብዝብል ስም ዝጸዋዕ ዘሎ ዓዲ ኣብ ሞንጎ ኣጀርባብን ምድረ መንሳዕን ዝርከብ፡ ቀደም

ኖይ ደንገራ ጅባ ኢዩ ዝነበረ፤ ፈላጊ እቲ መሬት ኖይ ሰኩና ነበረ፤ ድሓር ደቂቲ ዓዲ ካብኡ ምእላይ ምስ ኣበይዎ እቲ ንጉሥ ሰኩና ናብቲ ዓዲ “ሓዊ” ወሊዑሉ፤ ጸኒሖም ካልኣይ ጊዜ ገዛውቲ ክሰርሑ ምስ ደለዩ ድማ “መሬት እንዳ መን ክትሰርሑ” በሎም ይበሃል። እዚ ታርክዚ ኣብዚ ክገኝ ገግብኦ ኢዩ፤ ምክንያቱ ታሪካዊ ብምኳንን፣ ኩሉ ተሓሊፉ ከኣ ኣምላክ ይመስገን ሎሚ ሕዝቢ ዜንን ሰኩናን ከም ማይን ጸባን ከይኖም ብፍቕርን ስኒትን ብሓደ ክመቐርሑ ይርከቡ ስለዘለዉን። ካልኣይ፣ ብጊዜ ጥልያን ጥራሕ ዘይኮነስ እኪ ደኣ ቅድሚ 200 ዓመት ኣበሉ፤ “ገርገር” ዝተባህለ ቦታ እውን ካብ ሰኩና ናብ መንሳዕ ከምዝሓለፈ ኢዩ። ኣተሓላልፋኡ፣ ካብ ዓበይቲ ክትረክ ከምዝጸንሓና እንተደኣኮይነ፣ ቀደም ሓደ ወዲ በስክዲራ፣ ንወዲ ኣምኡ ኣሚኑ ምስ ክልተ መንሳዕ ከኣ ተሰማሚዑ እንከሎ፣ ድሓር ስለዝመለም “ገርገር” ናብኦም ከምዝሓለፈ ኢዩ ዝገነር። ኣብዚ ካልኣ ወሰክ ዘለዎ መርሓባ።

2.6.6 ምድረ ሰኩና ብጊዜ ግዝኣት እንግሊዝ (1941-1951)

ብጊዜ እንግሊዝ ካብ ካልኣት ፈሊካ ኣብ ሰኩና ዝተተግበሩ ነገራት ዘሎ ኣይመስለንን፤ ግን ሽዑ ኣብ በዓል ኣሸራን ሓዲሽ ዓዲ ዓንሰባን ቤት ትምህርቲ ክክፈት ከምዝጀመረ ኢዩ ዝፍለጥ። ኣብ ሰኩና ግን ሓንቲ ኣይተገብረን፤ ሽሕኪ ደቂ ሰኩና እውን ከም ካልኣት ሕዝቢ ኤርትራ ኣብ ክልተ ፖለቲካ ክመቐቐሉ እንተተገደዱ፤ ካብ ኩሉ በዓል እድሪስ ልጃምን ፊተውራሪ ስፋፍ ህያቡን። ድሕሪ ካሸለሪ እድሪ ልጃም ዝመጸ ንጉሥ ስፋፍ ህያቡ ኢዩ፣ ክልቲኦም ከኣ ኣብ “ማሕበር ኣንድነት” ኣቲዮም ነበሩ። ብመሠረቱ ድሕሪ ካሸለሪ እድሪስ፣ “ስፋፍ” ከምዝተክእ ዝተገብረ ብምርጫ ሕዝቢ ኢዩ። ክልቲኦም ከምቲ ሕዝቢ ዝደልዮ ዝነበረ ለውጢ ከምዘየምጽኡ ኣብቲ ናይ ሽዑ ደርፍታት እውን ተደራፋ ይርከብ፤ ሓደ ካብ ደቂ ገብር (ገብርድኦር) ከምዚ ዝሰብኦ ኢሉ ደረፈ።

“እማናክ ዕጀል ግን፣ ናንካ ኣኮኩ ኣብርሄ፣ እንድያክር ገለ ግን፣ እምን ኣኮ እንከኤ”። ትርጉሙ፣ ቀደም ዕጀል ነይሩ፣ ሕጂ ግን ኣብርሄ (ተክል)፤ ዓለም ከም ገለ ኢያ ዝበልዎስ ሓቂባ ኢዩ።

እዚ ደርፊዚ ዘመሓላልፈልና መልእክቲ ኣለዎ፣ ንሱ ድማ እቲ ቀደም ኣብ ደቂ “ሸቦትን” ደቂ “ዕጀልን” ተሓዚኡ ዝነበረ ንግሥነት ናብ “ስፋፍ” ምስ ሓለፈ፣ መሪሕነት ኣብ ሓደ ገዛ ወይ ፈራዕ ወይ ቀቢላ ጥራሕ ክንዲ ተሓጺሩ ዝተርፍ፣ ቀስ ብቀስ ናብቲ ሕዝቢ ባዕሉ ብድላዩ ዝመርጸ ከምዝበጸሑን ኣብ መወዳእታ ንሱ ከምዝረትዐን ኢዩ።

2.6.7 ሰኩና ብጊዜ ፈደራሽን (1952-1961)

ብሓፈሻ ክንዛረብ እንከለና፣ ንፈደራሽን ዝበዘሑ ኤርትራውያን ከምዘይደገፍዎ፣ ካብ ታሪክ ኤርትራ እንረክቦ ሓቂ ኢዩ፤ ብሓቂ ክድገፍ ዘይነበርን ዘይከኣልን ከኣ ኢዩ ነይሩ። ብፍልይ ዝበለ፣ ብዛዕባ ሕዝቢ ሰኩና በዚ ጊዜዚ ክንዛረብ እንከለና፣ “ኤርትራ ምስ ኢትዮጵያ ተጸንቢራ” ዝብሉ ምስ ሰምዑ ብዘሓት ዓበይቲ ደቂ ሰኩና ንከተማ ከረን እውን ከይተረፈ ካብ ምእታው ከምዝሓረሙ ይትረከሎም። ካብዚኣቶም ሓደ ብቐረባ እንፈልጦ “ሸካይ ኣስገዶም” ዝተባህለ ኢዩ። “ሸካይ ኣስገዶም” (1870-1969 ዝነበረ) ብ1885 ግራቶም እናሓረሱ እንከለዉ፣ ራእሲ ኣለላ ብሓይሊ ኣፍቲሑ ንብዕራዮም ከምዝሓረደን፣ ንደቂ ኣስገትዮ ከምዝዓመጸን የዘንቱ ነይሩ ይበሃል። በዚ ከኣ “ብተመን ዝተዳህለሰ ካብ ልሕጺ ሃደመ” ከምዝበሃል፣ ፈደራሽን ዝብል ቃል ምስ ሰምዐ ድማ፣ ካብ ምስ ኣምሓሩስ ምስ ጣልያን ወይ ምስ እንግሊዝ ምጽናሕ ይምረጽ ብምባል ክሳዕ ዝመውት (1969) ከረን ኣይረገጸን ይበሃል፤ ካልኣት ከምኡ ቁራጽ ውሳኔ ዝወሰዱ ከምዝነብሩ እውን ይዝረብ። ብተወሳኪ ብጊዜ ፈደራሽን “ስፋፍ ህያቡ” ዝተባህለ ወዲ ሰኩና ሕዝቢ ክልተ ጊዜ ስለዝመረጸ፣ ኣብቲ “ኣሰምብሊያ ኤርትራ” (ማሕበር ኣርትራውያን) ዝብልዎ ዝነበሩ ምስ 64 ብጻቲ ንሰኩና ወኪሉ ከምዝነበረ ይፍለጥ። ታሪክ ኣቶ “ስፋፍ ህያቡ” ይኩን ታሪክ ፈደራሽን ኣብ ምድረ ቦገስ ከመይ ከምዝነበረ፣ ብመምህር ሚካኤል ጋብር “ታሪክ ሕዝቢ ብሊን” ብዝብል ብ1995 ኣብ ዝተጻሕፈ መጽሓፍ ብሰፊሑ ክረኣ ይከኣል። ድሕሪ ስፋፍ ኣብ መሪሕነት፣ ባሻይ መሓመድ ዓሊ በርህ መጸ።

2.6.8 ሰኩና ብጊዜ ኃይለሥላሴን ተጋድሎ ሓርነትን (1961-1975)

ኣብዚ ጊዜዚ ኣብ ሰኩና ዝተፈጸሙ ሓሙሽተ ነገራት ክንጠቐስ ንክእል። ሀ. ፈላጊ ካብ 1960 ጀሚሩ ትምህርቲ ብመገዲ ካቶሊካዊት ቤተክርስቲያን ኣብ ኣጀርባብን ሙሻን ተከፍተ። መምህር ብርሃነ ሱሌማን ኣብ ፍሶሩኩን ሙሻን፣ መምህር ዘርእማርያም ወርዕ ድማ ኣብ ኣጀርባብ ይምህሩ ነበሩ፤ ኣብ (ብሩራዊ ኢያቤል ማ.ን.ኣ. ካፕቲኒ ኣብ ሰኩና ገጽ 33 ረኣ)። ጸኒሖም ብዙሕ ከይደንገቡ ንኩሎም ደቂ ሰኩና እትከውን ቤት ትምህርቲ ብትግሃት ኣባ ገብረቅዳስ መስቀል ኣብ በስክዲራ ተከፍተት፤ ኣብኡ መጀመርያ መምህር ኣርሄ ዕትማን ንበይኑ ክምህር ጸኒሑ (1962/63)፣ ድሓር ድማ ወልደኢየሱስ ኣደም (1963-1968) ተጸንበሮ። ድሕሪኡ ናይ ዝመጹ ኣስማት መምህራን ኣብ “ብሩራዊ ኢያቤል ማ.ን.ኣ. ካፕቲኒ ኣብ ሰኩና ኣብ ዝብል ጽሑፍ

ትሕዝቶ

ገጽ

ቃል ጳጳስ ኤጳርቅና ከረን አቡነ ኪዳነ የዕብዮ	1
ቃል ቆመስ (አባ ገብረመድኅን ፍሥሐዩ)	2
1ፋር በና	
ድግም (ታሪኽ) ሰኩናፋኹ ኒ-እዳናኹድ	3
2ይ ክፋል	
ብትግርኛ (2ር በና ጋብ ደሽክልዮውድ)	14
3ይ ክፋል	
ሓፈሻዊ ታሪኽ ክርስትና አብ ምድረ ሰኩና	28
4ይ ክፋል	
ታሪኽ ሕይወት ቅ.ጊዮርጊስ ሰማዕት	35
5ር በና	
ጊዮርጊስ ሰማዕ ጅፋኹድ ድግም	37
6ይ ክፋል	
ሓዋርያዊ አገልግሎት ካህናት አብ ምድረ ሰኩና	42
7ይ ክፋል	
መንፈሳውያን ማሕበራት ምእመናን አብ ደ.ቅ. ጊዮርጊስ ፈርሔን	48
8ይ ክፋል	
ሓጺር ታሪኽ ቤተ-ጸሎት በስክዲራ	51
9ይ ክፋል	
ታሪኽ አመጸጽኦ ናይ ደናግል ካፑቺን መካነ ሕውነት ፈለግርብ	56
ግጥሚ	59

መዝከርታ
ወርቃዊ ኢየቤል 50 ዓመት
ቤተ ክርስቲያን ደብረ ቅዱስ ጊዮርጊስ
ፈርሖን
፲፱፻፶፬ - ፳፻፬ (1962 - 2012)

እልብዲስና
ኢየቤል 50 አመራ
ቤክስታን ሻትክ ጊዮርጊስፉኹ
ፈርሖን
፲፱፻፶፬ - ፳፻፬ (1962 - 2012)